

1939 TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ İTTİFAKI'NIN YIL DÖNÜMLERİ ÜZERİNDEN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRK DIŞ POLİTİKASINA BAKMAK

SERDAR KARA*

ÖZ

Devletler, toplumlar ve bireyler için yıl dönümleri; o devletin, toplumun, bireyin duygu durumunu, dünya görüşünü ve çeşitli meselelere yönelik yaklaşımını anlamamız açısından önemli ipuçları vermektedir. Bazı günlerin hatırlanması ve kutlanması sadece geçmişti hatırlamak isteğiyle sınırlı kalmayıp o ülkenin sosyal, kültürel, siyasi yaklaşımına da ışık tutmaktadır. Dolayısıyla yıl dönümleri yalnızca geçmişti değil içinde bulunulan zamanı anlamak açısından da önem taşımaktadır. Bu çalışmada, 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Antlaşmasının -Üçlü İttifak- İkinci Dünya Savaşı yılları içerisindeki yıl dönümleri ele alınacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin dış politikadaki en ciddi sınavlarından birisi belki de birincisi İkinci Dünya Savaşı sürecidir. Bu büyük savaşta kendisini güvene almak isteyen genç Türkiye Cumhuriyeti savaşın başlamasından yalnızca 39 gün sonra savaşan taraflardan İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak olarak da anılan bir karşılıklı yardım antlaşması imzalamıştır. Bu ittifakla Türkiye savaşın başı itibarıyla tarafını belirlemiştir. Ancak savaşın henüz ilk yılında yaşanan beklenmedik gelişmeler Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu gözden geçirmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Üçlü İttifak'a Türkiye'nin gerek devlet ricali açısından

* Öğretim Görevlisi Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi - Rektörlük / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bolu / TÜRKİYE, serdarkara@ibu.edu.tr.
ORCID: 0000-0001-6969-8054

gerekse başta basın olmak üzere kamuoyu açısından yaklaşımı farklılaşmıştır. Yaklaşık altı yıllık savaşın ilerleyen yıllarda seyrinin değişmesi de Üçlü İttifak'a olan yaklaşımı yeniden değiştirmiştir.

Savaşın değişen gidişatı içerisinde Türk basını ittifaka nasıl yaklaşmıştır, sorusu büyük bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda yıl dönümlerinde ittifakın kutlanması ya da kutlanmaması yahut tüm bunların derecesi ve içeriği savaşın seyri içerisinde Türk dış politikasını takip etmek açısından büyük öneme sahiptir. Devlet ile basının iç içe geçtiği tek partili bir rejim içerisinde basın yalnızca bir iletişim aracı değil aynı zamanda iktidarın sesi ve hatta propaganda aracıdır. Bu bakımdan basına bakmak aynı zamanda iktidarın meseleye olan yaklaşımına da bakmak olacaktır. Çalışmada, İkinci Dünya Savaşı devam ederken Üçlü İttifak'ın yıl dönümüne tekabül eden günlerde dönemin önde gelen gazetelerinde çıkan haberlere ve yazılara odaklanılmıştır. Cumhuriyet Arşivi ve Türk Diplomatik Arşivi'nden elde edilen belgelerle ve döneme ait hatıratlarla çalışma desteklenmiş ve Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki dış politikasının seyri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türk Basını, Türk Dış Politikası, Üçlü İttifak.

**AN ANALYSIS OF TURKISH FOREIGN POLICY
DURING THE SECOND WORLD WAR THROUGH
THE ANNIVERSARIES OF THE
1939 TURKISH-BRITISH-FRENCH ALLIANCE**

ABSTRACT

Anniversaries can offer valuable insights into the emotional states, worldviews, and approaches of states, societies, and individuals toward various issues. The commemoration and celebration of certain days do not merely reflect a desire to remember the past; they also illuminate a country's social, cultural, and political attitudes. As such, anniversaries play a crucial role in understanding both the past and the present. This study focuses on the anniversaries of the Tripartite Treaty —the Turkish-British-French Mutual Assistance Agreement signed on October 19, 1939—during World War II.

World War II represents one of the most significant challenges in the history of Türkiye's foreign policy, if not the most significant. The young Türkiye signed a mutual assistance agreement with the warring parties, the United Kingdom and France, just 39 days after the war began. Through this alliance, Türkiye initially took a clear stance at the onset of the war. However, unexpected developments in the war's first year forced Türkiye to reassess its position. Consequently, perspectives on the Tripartite Treaty began to shift, both among Türkiye's state officials and the public, particularly in the press. The changing course of the war in subsequent years also led to a reassessment of the alliance.

The question of how the Turkish press approached this alliance amid the changing course of the war is particularly significant. The extent to which the alliance was celebrated, ignored, or otherwise represented in the press provides key insights into Turkish foreign policy during the war. In a single-party regime where the state and the press were closely intertwined, the press functioned not only as a communication tool but also as the voice of the government and even a propaganda tool. Therefore, analysing the press also offers a window into the government's stance on this issue. In this study, news articles and

editorials from leading newspapers published on the anniversaries of the Tripartite Treaty have been analysed. By supplementing these findings with documents and memoirs, the study seeks to understand the evolution of Türkiye's foreign policy during World War II.

Keywords: The Second World War, Turkish Press, Turkish Foreign Policy, Tripartite Treaty.

GİRİŞ

1919-1922 Ulusal Kurtuluş Savaşı sonucunda ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, yaşadığı işgal ve direniş sürecinin geride bıraktığı büyük yıkım üzerine kendisini toparlamaya ve şekillendirmeye çalışırken barışı önceleyen bir dış politika benimsemiştir. Bu barışçıl dış politikanın getirdiği görece rahatlama sayesinde iç politikada sosyal, siyasi, kültürel bir değişim sürecine girilmiş ve Türkiye ile muasır medeniyet olarak kabul edilen Batı arasında daha yakın ilişkiler kurulmuştur. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşmasından arta kalan sorunlar ise bir sıcak savaşa mahal verilmeksizin barış içerisinde çözülmeye çalışılmıştır¹. İç politikada ise ciddi bir değişim ve dönüşüm süreci devam ederken bazı muhalif hareketler ve isyanlar ortaya çıkmış ancak bunlar bastırılmış ve tasfiye edilmiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan çok partili hayat tecrübelerinin ardından, 1930'ların dünyasında liberal siyasal sistemlerin yerini otoriter ve totaliter sistemlere bırakırken Türkiye'de de tek partili otoriter bir sistem inşa edilmiştir².

Öte yandan 1930'lu yılların dünyasında yaşanan gelişmeler yeni bir büyük savaşın habercisidir. Dönemin Türk dış politikası da bu konjonktüre göre şekillenmiştir. Türkiye, güvenliğini sağlamak ve yaklaşan savaştan mümkünse uzak kalabilmek adına birtakım paktlara ve ittifaklara katılmıştır. Genel anlamda statükodan yana olan Türkiye bu dönemde saldırgan bir dış politika izleyen Almanya ve İtalya'yı kendisine tehdit olarak görmüş, konumunu da buna göre şekillendirmiştir. İtalya'nın Akdeniz'i "Mare Nostrum, Bizim Deniz" olarak görmesi ve bu tarz söylemlerde bulunması Türkiye'de İtalya'ya karşı bir itimatsızlık doğurmuştur. Bu durum karşısında Türkiye, Millî Mücadele döneminden itibaren iyi ilişkiler kurduğu Sovyetler Birliği ile ilişkilerine halle getirmeden, Sovyetler Birliği'nden farklı olarak denizlerde ciddi birer güç

- 1 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990**, C I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 335; İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", **Belleten**, C 45, S 177, Ocak 1981, s. 95-96; Baskın Oran, "1923-1939: Görelî Özerklik-I Dönemin Bilançosu", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I, İletişim Yayınları, ed. Baskın Oran, İstanbul 2008, s. 246-247; William Hale, **1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası**, çev. Nasuh Uslu, Serbest Akademi, Ankara 2021, s. 75; Rıfkı Salim Burçak, "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı (19 Ekim 1939)", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 4, S 1, 1949, s. 352.
- 2 Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015; Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul 1999.

olan İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini güçlendirme eğiliminde olmuştur. İtalya'nın Habeşistan'a saldırısının ardından Türkiye, Milletler Cemiyeti'nde İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etmiş, alınan yaptırım kararlarına katılmıştır. 1936 Montreaux Boğazlar Konferansı'nda İngiltere ile Türkiye arasında görüş ve anlayış birliği ortaya çıkmıştır. Aynı yıl başlayan İspanya İç Savaşı karşısında Türkiye, İngiltere ve Fransa'yı takip etmiş, 1937 Nyon Konferansı'nda bu iki devletle iş birliği yapmıştır³.

1939 yılına gelindiğinde İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Lozan'dan beri izlenen daha dengeli Türk dış politikasının değişmesinde belirleyici rol oynayan başlıca gelişmelerden birisi olmuştur. Bu gelişmenin yanı sıra Almanya'nın da Balkanlara doğru yönelmesi ve Çekoslovakya'yı işgali, Romanya'yı baskı altına alması Türkiye'nin endişelerini daha da arttırmıştır. Diğer taraftan tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de şaşkınlık yaratan bir başka kritik gelişme Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Saldırmazlık Pakti olmuştur. Molotov-Ribbentrop Pakti olarak da bilinen bu gelişme ile Türkiye hiç istemese de Sovyetler Birliği ile bir gerilim hatta çatışma yaşama ihtimaliyle yüz yüze gelmiştir⁴.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından 39 gün sonra, 19 Ekim 1939'da imzalanan ve Üçlü İttifak veya Ankara Antlaşması olarak da bilinen Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması "Traité d'Assistance Mutuelle" bu sürecin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ve sonrasında yaşanan gelişmeler nedeniyle tarafsızlık politikasının sürdürülemez olduğuna inanmış ve güvenliğini kendisinin de taraf olacağı bir ittifak siyasetiyle sağlamayı hedeflemiştir⁵.

3 İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten*, C 46, S 182, Nisan 1982, s. 370. Selim Deringil, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, s. 70.

4 Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 353-358; Burçak, "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı", s. 354, 361-363, 374; Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I, İletişim Yayınları, ed. Baskın Oran, İstanbul 2008, s. 415-422; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945**, C I, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 360, 377; Asım Us, **Hatıra Notları**, Haz. İsmail Dervişoğlu, Kitabevi, İstanbul 2012, s. 320-323; Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 299-300; R. Hüsrev Gere, **Hitler Almanya'sında Berlin Sefirliği Hatıralarım (1939-1942)**, Haz. Hulüsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 114-115, 226.

5 Burçak, **a.g.m.**, s. 355.

Bu çerçevede Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 1930'lu yıllarda gelişmekte olan ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile yapılan ek-larasyonla, herhangi bir saldırı halinde iki ülkenin birbirine yardım edeceği taahhüt edilmiştir. İngiltere'nin hedefi, bu deklarasyonu Fransa'nın da katılımıyla üçlü bir anlaşmaya dönüştürmektir. Ancak, dönemin Türk dış politika-sında belirleyici meselelerden biri olan Hatay sorunu çözülmeden bu müm-kün görülmemiştir⁶.

1936 senesinde Fransa'da iktidara gelen Léon Blum başkanlığındaki Halk Cephesi hükûmeti, Almanya'nın saldırgan dış politikasının yarattığı baskı ne-ticesinde Türkiye ile ilişkilerini geliştirme yönünde bazı adımlar atmıştır. Bu doğrultuda, 23 Haziran 1939 tarihinde Paris'te, Türk-Fransız Deklarasyonu imzalanmıştır. Fransa ile Türkiye arasında bir ittifakın önündeki en büyük en-gel olan Hatay meselesinin çözümü yolunda önemli adımlar atılmış ve Üçlü İttifak'a giden yol açılmıştır⁷.

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak kurma çabaları Almanya'da ciddi en-dişelere yol açmıştır. Türk-İngiliz Deklarasyonu'nun imzalanacağını haber alan Alman Büyükelçisi Franz von Papen Türkiye'yi bu karardan vazgeçirmeye ça-lışmış ve deklarasyonun savaş ihtimalini daha da arttıracığını öne sürerek teh-ditkâr bir tutum sergilemiştir⁸. Ancak von Papen'in bu girişimleri sonuçsuz kal-mıştır. Süreci engelleyemeyen Almanya, askerî ve ekonomik alanda sert tepki göstermiştir. Türk ekonomisinde büyük bir paya sahip olan Almanya, 16 Ocak 1939'da Türkiye'ye 150 milyon Reich Mark verilmesini öngören anlaşmanın onaylanmamasına karar vermiş ve 31 Ağustos 1939'da sona erecek Türk-Alman Ticaret Antlaşması'nın yenilenmesine dair görüşmeleri ertelemiştir. Öte yandan Türkiye'ye ağır silah satışını tamamen durdururken, daha önce siparişi verilmiş hafif silahların gönderileceğini ancak yeni sipariş alınmayacağını duyurmuştur. Buna karşılık Türkiye de Almanya'ya krom ihracatında kısıtlamalara gitmiştir⁹.

6 Figen Atabey, **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 100-101; Müzehher Yamaç, "Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk – Fransız Antlaşması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 35, S 99, Bahar 2019, s. 218.

7 Müzehher Yamaç, "Atatürk Döneminin Son Kazanımı İskenderun Sancağı – Hatay", **Gazi Akademik Bakış**, C 17, S 33, Kış 2023, s. 31-34; Yamaç, "Türk – Fransız Antlaşması", s. 218-220.

8 Armaoğlu, s. 356.

9 Murat Aydoğdu, "1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması'na Dair Dikkatlerden Kaçan Bir Gerçek: Özel Anlaşma'da Yer Alan 'Erteleyici Madde'nin Kaldırılması", **Uluslararası İlişkiler**, C 19, No. 75, s. 84.

Almanya'nın gösterdiği tüm bu tepkilere rağmen Türkiye uyguladığı dış politika devam ederek 19 Ekim 1939 günü Ankara'daki Dışişleri Bakanlığı binasında İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak'ı imzalamıştır. İttifak, dokuz madde, ekli üç protokol, Özel Anlaşma ve Askerî Mukavelename adıyla iki sözleşmeden oluşmaktadır. 3 numaralı protokol ve Askerî Mukavelename ile Özel Anlaşma'nın 6. Maddesi gizlidir. İttifak'a göre, Türkiye bir Avrupa ülkesi tarafından saldırıya uğrarsa Fransa ve İngiltere yardım edecektir (madde 1). Savaşın Akdeniz'e inmesi ve imzacı devletlerden birisinin savaşa dâhil olması durumunda savaşa karışacak tarafa diğer imzacı devletler yardım edeceklerdir (madde 2). İngiltere ve Fransa'nın, Yunanistan ve Romanya'ya verdiği garantiler dolayısıyla savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin yardımı öngörülmüştür (madde 3). Her ne kadar ittifakın hiçbir devlete karşı yapılmadığı açıkça belirtilmişse de (madde 6) Türkiye bu ittifakla birlikte savaşan taraflar arasında kendi yerini göstermiştir. Ayrıca 2 numaralı protokolle Türkiye antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir çekince koydurmuştur. Bunun dışında İttifak'a ekli Özel Anlaşma'da Türkiye için gerekli mali, iktisadi ve askerî ve gerekli kredilerin sağlanmasından söz edilmiştir¹⁰. İttifakın imzalanmasından sonra Almanya ve Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bu adımı tepkiyle karşılamıştır¹¹. Türkiye'nin ithalat ve ihracatında büyük bir paya sahip Almanya ile olan ticaret hacminde dramatik bir düşüş gerçekleşmiştir¹².

- 10 TDA, 38377-153493-1, 19 Ekim 1939; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 608-617. Türk Diplomatik Arşivi'nde yer alan belgelerde 3 numaralı protokol ve Askerî Mukavelename ile Özel Anlaşma'nın 6. maddesinin son derece mahrem olduğu belirtilmiştir. Bu belgelerin önem ve gizlilik derecesini vurgulamak için 3 numaralı protokol ve Askerî Mukavelename üç hilalle, Özel Anlaşma'nın 6. Maddesi ise tek hilalle işaretlenmiştir. TDA, 38377-153493-1, 19 Ekim 1939. Ancak Soysal, Özel Anlaşma'nın, neden Düstur'da yayımlanmadığını kendisinin de bilmediğini, bununla birlikte gizli olmadığını, İngiltere tarafından Milletler Cemiyeti'ne gönderilen metinler arasında bulunduğunu belirtmektedir. Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız", s. 408; Soysal, **Siyasal Andlaşmaları**, s. 605.
- 11 Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 355-357; Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız", s. 367-414; Koçak, **Milli Şef Dönemi I**, s. 281-282, 469-471; Burçak, "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı", s. 372. O esnada henüz savaşa girmemiş olan İtalya'nın yaklaşımı ise daha karmaşıktır. Mussolini'nin damadı ve İtalya Dışişleri Bakanı Kont Galeazzo Ciano günlüklerinde bu ittifakı Almanya'nın puan kaybetmesi olarak değerlendirmiş ve Alman karşıtı olduğundan olumlu değerlendirmiştir. Kont Galeazzo Ciano, **Savaş Günlükleri 1939-1943**, çev. Selçuk Uygur, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 213.
- 12 Hikmet Uluğbay, "1939-1945 Döneminde Bazı Ülkelerin Türkiye'nin İhracat ve İthalatındaki Payları (Yüzde Olarak) Tablosu", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I, İletişim Yayınları, ed. Baskın Oran, İstanbul 2008, s. 393; Hale, **a.g.e.**, s.81-82.

Hale'e göre Üçlü İttifak da dâhil olmak üzere Türkiye'nin savaşın ilk altı ayında izlemiş olduğu politikalar İtalya ve Almanya'ya karşı savaşa girme ihtimalini ilke olarak kabul ettiğini göstermektedir. Türk dış politikasına yön veren İnönü ve yakın çevresi, bu ittifaka imza koyarken olası sonuçlarının gayet farkındaydı. Dolayısıyla Türkiye'nin savaşın başından itibaren bir tarafsızlık siyasetini benimsediği anlatısı pek makul görünmemektedir¹³.

Üçlü İttifak'ın imzalanmasının ardından beklenildiği üzere Türk basını bu gelişmeyi coşkuyla karşılanmıştır¹⁴. Basının bilhassa dış politika konusunda hareket alanı oldukça kısıtlıdır. Daha açık bir ifadeyle Türk basını hem iktidarın bir parçasıdır hem de iktidarın belirlediği sınırlar içerisinde bulunmak zorundadır. Dolayısıyla basının ilk andan itibaren Üçlü İttifak'a yönelik tavrı, iktidarın yaklaşımıyla paralel olmuştur.

Bu noktada, basının savaş dönemi boyunca hükûmet politikalarına bağlı kaldığını anlamak için, Türk basınının önceki yıllardan itibaren nasıl şekillendiğine de bakmak gerekir. 1930'lu yıllarda basın, hükûmetin sıkı kontrolü altında şekillendirilmiş ve bu denetim savaş yıllarında daha da pekişmiştir. Tek partili sistem içerisinde basın iktidarın politikalarını benimsetmede bir araç olarak şekillendirilmiştir. 1931 yılında çıkartılan Matbuat Kanunu, siyasi iktidara basına müdahale etmek noktasında geniş yetkiler tanınmış, basın hürriyeti önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Bu kanuna 1938 ve 1940 yıllarında bazı eklemeler yapılmış ve iktidarın basın üzerindeki kontrolü daha da sıkılaşmıştır. İktidar, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu kanunun özellikle 50. maddesini kullanmaktan çekinmemiştir¹⁵.

Bunun yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sürecinde hükûmet, kimi zaman doğrudan kimi zaman da Basın Yayın Umum Müdürlüğü ve 1938'de çıkartılan

13 William Hale, **1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası**, çev. Nasuh Uslu, Serbest Kitaplar, Ankara 2021, s. 77-78.

14 Dönemin önde gelen yedi gazetesi üzerinden yapılan bir çalışma için bk. Ahmet Çelik, "1939 Tarihli Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın Türk Basınındaki Akisleri", **International Social Sciences Studies Journal**, C 7, S 87, s. 3678-3692.

15 O. Murat Güvenir, **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1991, s. 40-64. Matbuat Kanunun 50. maddesi şöyledir: "Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti karar ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes'ulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz.", **Resmî Gazete**, 8 Ağustos 1931, S 1867, s. 735.

Basın Birliği Kanunu ile oluşturulan Türk Basın Birliği aracılığıyla basın kontrol altında tutmuştur. Dönemin birçok gazetecisinin hatıralarında da belirttiği üzere iktidar, neyin yazılıp neyin yazılmayacağını belirlemiş, hangi haberin gazetede nerede ve ne kadar yer kaplayacağını dahi kontrol etmiştir. Savaş döneminin sonlarına kadar genel olarak basın tarafından bu emirlere riayet edilmiştir. En ufak bir sapma, özellikle dış politikada “haddini aşan bir yorumda” bulunma veya “izinsiz” haber verilmesi gazetelerin kapatılmasıyla sonuçlanmıştır¹⁶.

Ayrıca basın ile iktidar arasında bir iç içe olma durumu da söz konusudur. Bu çalışmada incelenen gazetelerin başyazarlarından Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit Yalçın, Asım Us, Necmeddin Sadak, Ethem İzzet Benice, Yunus Nadi gibi isimler CHP milletvekilidir¹⁷. Selim Deringil’in “icazetli” olarak nitelendirdiği basın, savaş boyunca hükûmetin çizgisinde hareket etmiş ve özellikle dış politikada hükûmetin tutumuna uygun bir çerçeveye sunmuştur¹⁸.

I. 1940-1941: Dış Politikada Bir Savunma Mekanizması Olarak “Unutkanlık”

I. 1. 1940: Üçlü İttifak’ın İlk Yıl Dönümü Hızlı Gelişmeler Karşısında “Şaşkınlık”

Üçlü İttifak’ın ilk iki yıl dönümünde meselenin Türk basınında nasıl yer aldığına dair pek fazla şey yazmak mümkün değildir. Üçlü İttifak’a yönelik adeta bir “unutkanlık” söz konusudur. Bunun nedenlerini anlamak açısından dönemin Türk basınının atmosferini anlamakta fayda vardır. İmzalandığı ilk günlerden itibaren Türk basınında büyük bir heyecanla ve son derece olumlu bir şekilde karşılanan Üçlü İttifak’ın, ilk yıl dönümünde bu coşkusu büyük oranda kaybettiği görülmektedir. Bunun temel sebebi İkinci Dünya Savaşı’nda yaşanan beklenmedik gelişmelerdir.

16 Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s. 21-22; Nadir Nadi [Abaloğlu], **Perde Aralığından**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1991, s. 127,140; Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 212; Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 208; Güvenir, **a.g.e.**, s. 81-85, 89-94, 119-137 vd. Savaşın sonlarına doğru bu emirlere eskisi kadar uyulmadığı ve tek tük görülen atlatmaların diğer gazeteleri de cesaretlendirdiği görülmektedir. **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030-10-85-561-14, 16 Haziran 1944.

17 Güvenir, **a.g.e.**, s. 65-70.

18 Deringil, **a.g.e.**, s. 11, 221.

Türkiye, henüz savaş başlamadan evvel gelişen koşullar karşısında kendi yerini Müttefiklerin tarafı olarak görmüş ve zaman içerisinde buna uygun bir tavır takınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra imzaladığı Üçlü İttifak ile aktif olarak savaşa girmese de tarafını belli etmiş, savaşa girme ihtimalini birtakım şartlara bağlamakla birlikte olası bir durum olarak ele almıştır¹⁹. Fransa'nın düşüşünden evvel İsmet İnönü ile Ankara'da bir görüşme yapan Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede de İnönü'nün bu kanaatte olduğu izlenimindedir. Gerede'ye göre İnönü savaşın sonunda yalnız ve ayrı kalmamak için en uygun zamanda müttefiklerinin yanında savaşa girmek kararındadır. Bununla birlikte Almanya ile ilişkileri bozmayıp bir savaş durumuna mahal vermeden savunma hazırlıklarını tamamlamak niyetindedir²⁰.

Nitekim, savaşın ilerleyen günlerinde Üçlü İttifak'ın mevcut durumuyla yetinmeyen Türkiye, 26 Ocak 1940 tarihinde alınan Bakanlar Kurulu kararıyla Üçlü İttifak'a ekli Özel Anlaşma'nın 6. maddesini (Erteleyici Madde) kaldırmıştır. Zira 6. madde, Türkiye'nin ittifaktan doğan yükümlülüklerini yerine getirmesi için yine Özel Anlaşma'nın 2, 3 ve 5. maddelerinde belirtilen silah ve kredilerin teminini ön koşul olarak belirlemekteydi. Daha açık bir ifadeyle belirtilen silah ve krediler sağlanmadan Türkiye ittifak dolayısıyla savaşa zorlanamazdı. Türkiye, Erteleyici Madde olarak bilinen Özel Anlaşma'nın 6. maddesini kaldırarak, savaşa girmesini engelleyecek önemli bariyerlerden birini ortadan kaldırmıştır. Bu karar, Türk dış politikasındaki önemli bir değişime işaret etmektedir. Bu adımla birlikte Türkiye, artık sadece Üçlü İttifak'ın bir parçası değil, aynı zamanda daha önce kendisi için bir ihtimal olarak gördüğü savaşı daha ciddi bir şekilde ele almış ve kendisini “kaçınılmaz şekilde muharebeye sürüklenen bir ülke” olarak görmeye başlamıştır²¹. Ancak tüm bu süreci bozan esas gelişme Fransa'nın şaşkıncı çöküşüdür. Maginot Hattı'nın aşılamayacağına ve Fransa'nın kolay kolay yenilmeyeceğine inanan Türkiye, bu beklenmedik ve hızlı mağlubiyetin yarattığı şaşkınlık içerisinde durumunu gözden geçirmek ve yeni bir yol haritası belirlemek zorunda kalmıştır. Türk

19 Hale, **a.g.e.**, s.

20 Gerede, **a.g.e.**, s. 78. 1954 seçimlerine gidilirken İsmet İnönü bu dönemki dış politikasını bir başarı olarak sunarken dönemin Başbakanı Adnan Menderes Türkiye'nin az daha savaşa gireceğini söyleyerek İnönü'nün elindeki kozu almak istemiş ve onu neredeyse savaşa girecek olmakla itham etmiştir. **Zafer**, 25 Nisan 1954, s. 1, 4.

21 Aydoğdu, “a.g.m.”, s. 98.

basınında da Türkiye'nin önceki konumu ile değişen yeni şartlar arasında kendisine yön belirlemeye çalıştığına dair bir şaşkınlık havası hâkimdir.

Antlaşmanın bu ilk yıl dönümünde dönemin resmî yayın organı olarak nitelendirilebilecek *Ulus* gazetesinde, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın adı hiç zikredilmemiştir. Bunu, değişmekte olan Türk dış politikasının ilk işaretleri olarak yorumlamak mümkündür. Ancak diğer taraftan yaşanan gelişmelerin henüz Türk dış politikasını bütünüyle değiştirecek etkiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Ulus*'taki genel hava Almanya'ya karşı hala mesafelidir.

Dönemin Urfa milletvekili Hüseyin Sami Coşar, ittifakın yıl dönümünde *Ulus*'un ikinci sayfasında çıkan yazısında, Türkiye'nin gücünden, Türklerin kahramanlıklarından uzun uzadıya bahsetmiş ve Türk askerinin sınırlarını hazır bir şekilde beklediğini belirttikten sonra geleceğe yönelik son derece dikkat çekici bazı imalı sözler etmiştir:

“Yaklaşan kışın eşliğinde, ağaçlar arasından sert rüzgârlar esebilir. Hatta kasırgalar, boralar kopabilir... Çürümüş yapraklar gibi yerlere düşecek fikirler herhalde Türkün idealleri değildir²²...”

Hüseyin Sami, yazıda doğrudan bir ülkeyi hedef göstermese de kastettiği ülkenin Almanya ve İtalya olduğunu söylemek güç değildir. Zira Fransa'nın düşmesinin ardından İtalya savaşa dâhil olmuş, Türkiye Üçlü İttifak gereğince savaşın eşliğine kadar gelmiştir. Esasında teknik olarak savaşın içinde olması gerektiği söylenebilirse de bu başka bir tartışmanın konusudur. Ancak asıl dikkat edilmesi gereken husus, İtalya ve Almanya bir araya geldikten ve Orta ve Batı Avrupa büyük ölçüde Mihver kontrolüne girdikten sonra zaten bir süredir kaynamakta olan Balkanlar daha bariz bir tehdit hatta saldırı altındadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında Hüseyin Sami'nin, yazısında Almanya'yı hedef aldığı açıktır. Hüseyin Sami'nin sözünü ettiği “kasırgalar ve boralar” Almanya'nın bu hızlı yükselişi olsa gerektir. Kendisinin hem bir milletvekili olması hem de bu yazısını *Ulus*'ta yayınlaması, hükûmetin Ekim 1940 itibarıyla Mihver devletlere karşı pozisyonunu koruduğu ancak Müttefiklerle olan yakınlığını tespit etmekte zorlandığını göstermektedir. Yazı, Üçlü İttifak'ın

22 Hüseyin Sami [Coşar], “Günün Meseleleri: Sakin, Vekarlı Halimiz Bizim Milli Hasletimizdir..”, *Ulus*, 19 Ekim 1940, s. 2.

anılmaması ile değerlendirildiğinde, Türkiye'nin bir şaşkınlık ve tedirginlik içerisinde olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Aynı sayfada hem bir milletvekili hem de asker kökenli bir isim olan Ali Rıza Erem'in Romanya'nın Almanya tarafından örtülü bir hâkimiyet altına alınmasını ve bunun doğuracağı çeşitli ihtimalleri konu edinen yazısında Mihver devletler açıkça olumsuz bir şekilde anılmıştır. Mihver devletlerin “Balkanların başına bir afet gibi çöktüğünden” bahsedilmiştir²³. Görüldüğü üzere *Ulus*'ta bir taraftan Mihver devletler için son derece olumsuz ifadeler kullanılabiliyorken diğer taraftan Türk-İngiliz-Fransız İttifakı hiç anılmamaktadır.

Müttefik özellikle de İngiltere taraftarlığı ile tanınan Hüseyin Cahit Yalçın'ın başyazarı olduğu *Yeni Sabah* gazetesinde de Üçlü İttifak'ı anan bir habere veya yazıya rastlanılamamıştır. Bununla birlikte gazetenin Müttefik taraftarı durumunda herhangi bir sarsılma yoktur. Haberlerin veriliş şekli, yazıların üslubu, değerlendirmeler Müttefik taraftarı-Mihver karşıtı olmaya devam etmektedir. Almanya'nın Balkanlara ve Türkiye'ye yönelik bir tehdit olduğuna dair yazılar da göze çarpmaktadır. *Yeni Sabah*'tan Esad Mahmud Karakurt, “Pazar Musahabeleri” köşesinde İngiliz radyolarında, herhangi bir tecavüz ihtimaline karşı iki milyon Türk süngüsünün beklediğinden bahsetmektedir. Burada da tecavüzkâr olarak kastedilen ülkenin Almanya olduğu gerek yazıdan gerekse dönemin gelişmelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Esad Mahmud yazısını “İcab ettiği zaman şerefle ölmeyi, bir uyuz köpek gibi yerde sürünmeğe tercih etmiyen insan camiasına, bu asırda millet demiyorlar” diyerek bitirmiş ve sözlerini köşesinin başına koyu puntolarla taşımıştır²⁴. Burada Türkiye'nin savaşa girme ihtimalinin dile getirilmesinde her ne kadar adı direkt zikredilmese de Üçlü İttifak'tan cesaret alındığı ve dolaylı da olsa Üçlü İttifak'a bir gönderme olduğu söylenebilir. *Yeni Sabah*'ın “sivri sayılabilecek” bu sözleri etmesinden ve bu yayının anlayışından dolayı en azından bu dönemde herhangi bir kovuşturmaya veya kapatma cezasına uğramaması dikkate değer bir durumdur.

Bir diğer önde gelen Müttefik yanlısı Ahmet Emin Yalman ve *Vatan* gazetesi de benzer bir tavır sergilemiştir. *Vatan* gazetesi, Mihver karşıtlığını açıkça sergilemekten, bunu da bilhassa Balkanlara yönelik bir tehdit unsuru olarak

23 Ali Rıza Erem, “Askerlik Bahisleri, Romanya İşgalinin Muhtemel Stratejik Gayeleri Ne Olabilir?”, *Ulus*, 19 Ekim 1940, s. 2.

24 Esad Mahmud Karakurd, “Pazar Musahabeleri”, *Yeni Sabah*, 20 Ekim 1940, s. 2.

işlemekten ve dahası bir karikatürle ifade etmekten imtina etmemişse de Üçlü İttifak'ı herhangi bir şekilde zikretmemiştir²⁵.

Yeni Sabah için söylenenler aşağı yukarı diğer Müttefik yanlısı gazeteler için de geçerlidir. Necmeddin Sadak'ın *Akşam* gazetesi, Asım Us'un *Vakit* gazetesi yine benzer bir tavır sergilemiştir. *Vakit*'in 19 Ekim 1940 tarihli nüshasında Manchester Guardian'ın bir haberinden naklen, Boğazların tehdit edilmesi durumunda Türkiye'nin buna kesinlikle mukavemet edeceğinden bahsedilmesi önemlidir²⁶.

Sertellerin *Tan* gazetesi de Üçlü İttifak'ı anmazken Mihver karşıtı tavrını sergilemekten kaçınmamıştır. M. Zekeriya Sertel 19 Ekim 1940 tarihli yazısında Mihver devletlerin Romanya'dan sonra Yunanistan'ı ele geçirmek isteyeceklerini ancak Yunanistan'ın kolay lokma olmayacağını iddia ettiği bir nevi temennilerini de dile getiren bir yazı kaleme almıştır²⁷.

İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki Türk basını üzerine yapılan çalışmalarda *Cumhuriyet*, *Tasviri Efkar* gibi gazeteler Alman yanlısı olarak nitelendirilmektedir²⁸. Ancak bu tasnifi savaşın tamamı için geçerli saymak güçtür. *Tasviri Efkar*, Alman taraftarı olarak bilinse de Ekim 1940 itibarıyla daha çok tarafsız sayılabilecek bir tavır takınmıştır. Bunda, dönemin koşulları gereği gazetenin Almanya'dan yana açıkça taraf tutamamasının etkili olduğu iddia edilebilir. Almanya'dan yana tavır alamayan gazete, Müttefiklere de mesafeli durarak kendince bir nevi orta yolu bulmuştur. Yine Alman yanlısı olarak nitelendirilen- sonraki yıllarda bu meseleden dolayı çokça itham edilen- *Cumhuriyet* gazetesi 10 Ağustos 1940 tarihinde Bakanlar Kurulunca kapatıldığından gazetenin sayılarını inceleme fırsatı yoktur²⁹. Ancak şunu belirtmek gerekir ki *Cumhuriyet*'in kapatılmasının nedeni Nadir Nadi'nin Almanya lehine yazılarıdır. İsmet İnönü bu konuda Yunus Nadi'ye tepki göstermiş daha sonra da

25 **Vatan**, 19 Ekim 1940, s. 1.

26 **Vakit**, 19 Ekim 1940, s. 1, 4.

27 M. Zekeriya Sertel, "Yunanistanın Vaziyeti", **Tan**, 19 Ekim 1940, s. 1-2.

28 Nilgün Gürkan, **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1998; Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015; Hülya Öztekin, **Tan, Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazete**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

29 **BCA**, 92-80-9, Tarih 10 Ağustos 1940, s. 1-2.

gazete kapatılmıştır³⁰. Bu da iktidarın henüz Müttefik taraftarlığından vazgeçmediğini göstermektedir.

Öte yandan şunu belirtmek gerekir. *Cumhuriyet* gazetesinin İkinci Dünya Savaşı boyunca net bir Mihver taraftarı olduğunu söylemek imkânı yoktur. Başta Nadir Nadi olmak üzere gazetenin önemli isimlerinin zaman zaman Almanya yanlısı yazıları görülse de -kapatılmaya yol açan da böyle bir yazıdır- bu gelişen konjonktür karşısında ortaya çıkmış bir durumdur. *Cumhuriyet* gazetesi açısından savaş boyunca düzenli bir Almanya taraftarlığından bahsedilemez³¹.

Görüldüğü üzere Üçlü İttifak'ın ilk yıl dönümü beklenenin aksine son derece sönük bir şekilde geçmiştir. Yıl içerisinde çeşitli vesilelerle ittifaktan bahsedilmişse de³² yıl dönümünün kutlanmaması dikkate değer bir durumdur. Kuşkusuz bunun sebebi savaşın Türkiye'nin beklentilerinin aksine çok hızlı bir şekilde gelişmesidir. Almanların Maginot önünde tıkanması beklenirken tam aksine çok kısa bir sürede Kuzey, Batı ve Orta Avrupa büyük oranda Almanya'nın kontrolüne geçmiştir. Almanya'nın hızlı ilerleyişi karşısında Türkiye'nin endişeleri iyice çoğalmıştır. Öte yandan Sovyetler Birliği'ne yönelik endişeler de her geçen gün artmaktadır. Sovyet-Fin Kış Savaşı'nda Almanya'nın da göz yummasıyla Sovyetler Birliği'nin Finlandiya'dan bazı bölgeleri ele geçirmesi Türk kamuoyunda rahatsızlık yaratmıştır. Bilhassa basında sıklıkla Finlandiya ile empati kurulması ve Finlandiya lehine bir söylemin öne çıkması, sürecin Türkiye tarafından nasıl görüldüğünün bir ifadesidir³³. Fransa'nın düşmesinin hemen ardından 30 Haziran 1940'ta Romanya'nın Besarabya ve Kuzey Bukovina bölgeleri Sovyet kontrolüne geçmesi ise savaşın sıcaklığının Türkiye'de daha hissedilir olmasına yol açmıştır. Dahası 13 Ekim 1940'ta Molotov'un Berlin'e davet edilmesi ve 12-14 Kasım 1940 tarihlerinde

30 Nadi, **a.g.e.**, s. 126-131.

31 Serdar Kara, "1939-40 Sovyet-Fin Kış Savaşı'nın Yeni Sabah, Cumhuriyet ve Tan Gazetelerine Yansıması ve Bu Gazetelerin İdeolojik Pozisyonları Üzerine Değerlendirmeler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı 44, 2023, s. 377-381, 388-389. Bu çalışma kapsamının dışında kalmakla birlikte konuya dair ilginç bir örneğe Cumhuriyet Arşivi'nde rastlanılmıştır. Mayıs 1938 tarihli belgede Alman sefaretî Türk basınından şikâyet ederken özellikle Cumhuriyet gazetesinin Almanya aleyhine yaptığı yayınları konu edinmiş ve Türk Dışişlerine nota göndermiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere Cumhuriyet gazetesinin Alman/Nazi taraftarlığı meselesi sonraları çokça polemik konusu olmuşsa da süreklilik arz eden bir mesele değildir. **BCA**, 030-10-85-558-1, Tarih 7 Mayıs 1938, s. 1-10.

32 Atabey, **a.g.e.**, s. 127.

33 Kara, "Kış Savaşı", s. 387-389.

Berlin’de Türkiye’nin ve Boğazların da konu edildiği müzakerelerin yapılması, Türkiye’deki tedirginliği neredeyse had safhaya ulaştırmıştır³⁴.

Türkiye’nin yeni gelişmeler karşısında güvenliğini sağlamak adına Müttefiklerine dayanması Fransa’nın düşmesiyle birlikte büyük ölçüde anlamını yitirmiştir. Hatta Üçlü İttifak artık bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Bu nedenle Türkiye’nin Müttefiklerle iş birliğinin en önemli numunesi olan Üçlü İttifak görmezden gelinmiştir. Bu durumun altında yatan sebep, beklenmeyen gelişmelerin yarattığı “şaşkınlık” olmuştur.

1940 yılındaki beklenmedik gelişmeler, Türkiye’nin konumunu gözden geçirmesine neden olmakla birlikte Almanya ile hızlı bir yakınlaşmaya da yol açmamıştır³⁵. Almanya ise savaşın başından itibaren her fırsatta özellikle de Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede üzerinden Türk Hükûmetine Üçlü İttifak’tan ve Türk-İngiliz müttefikliğinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmekten çekinmemektedir³⁶. Zor bir dönemekten geçen Türkiye, süreç içerisinde Müttefiklerle olan ilişkilerini yavaşça gevşetmiş ve bunun bir sonucu olarak Üçlü İttifak basında bir kenara itilmiştir. Aynı zamanda yeni bir dış politika rotası belirlenmeye çalışmıştır. Bu anlayış, daha sonra hâkim anlatı haline gelecek tarafsızlık söyleminin doğmasını sağlayacaktır. 18 Haziran 1941’deki Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paketi da bu anlayışın bir sonucu olacak ve tarafsızlık söylemini daha da kolaylaştıracaktır.

1.2. 1941: Alman Üstünlüğü Karşısında “Tarafsızlık” Tercihi

Ekim 1941’e gelindiğinde basının gündemi yine İkinci Dünya Savaşı’dır. Özellikle Almanya’nın Barbarossa Harekâtı ile Sovyetler Birliği üzerine saldırıya geçtikten sonra Doğu Cephesinde savaşın iyice kızışması 1941 yılı Ekim ayının gündemidir. Artık bir ölüm kalım savaşı söz konusudur. Moskova’da örfi idare ilan edilirken, Stalin halka çağrı yapmış, kendisi de şehirde kalmaya karar vermiştir. Diğer taraftan Pasifik’teki gelişmeler de gündemi meşgul

34 Armaoğlu, a.g.e., s. 372; Kâmuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye: 3, Savaş 1939-1945*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000, s. 34-44; Barış Ertem, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri ile Yakınlaşmasına Etkileri”, *Turkish Studies*, C 8, No. 7, 2013, s. 165.

35 Hale, a.g.e., s. 81. İsmet İnönü, Kasım 1940 gibi geç sayılabilecek bir tarihte hala İtalya’ya karşı savaş ihtimalini de değerlendirmektedir. Gerede, a.g.e., s. 78.

36 Gerede, a.g.e., s. 222, 337.

etmektedir. Japonya'da General Tojo'nun işbaşına geçmesi savaşın daha da genişleyeceğine dair yorumlara sebebiyet vermiştir. Tüm bu gelişmeler dolayısıyla Türk basınında İkinci Dünya Savaşı'na ilişkin haberlerin verilişinde de artık nispeten bir denge olduğu söylenebilir. Savaşın gidişatına dair tarafların verdikleri haberler karşılıklı olarak gazete sütunlarında yer bulmuştur.

Türkiye'nin tarafsızlık anlatısının zeminini güçlendiren bir başka husus savaşın iki taraftan da tehdit algılamasıdır. İtalya ve Almanya'dan zaten hissedilen tehlike, Almanya'nın Balkanlara inmesi ve Türkiye sınırlarına dayanmasıyla daha kritik bir hale gelmiştir. Öte yandan İngiltere ve Sovyetler Birliği Ağustos 1941'de Türkiye'nin komşusu İran'ı ortaklaşa işgal etmiştir. Bu olay, Türk kamuoyunda hoş karşılanmamıştır. Zira aynı şeyin Türkiye'nin başına gelmesi ihtimali ciddi bir endişe kaynağıydı³⁷. Bu çift yönlü tehdit algısı, Türkiye'yi iki taraf arasında bir denge siyaseti izleme tercihine yöneltmiştir.

Üçlü İttifak'ın yıl dönümüne tesadüf eden gün *Ulus*'ta Dış Politika köşesinde Ahmet Şükrü Esmer Fransa'nın düşmesine dair sebepleri -biraz da bu konuda hayal kırıklığına uğramış bir üslupla- sorgulamıştır³⁸. Bu tavrın, Fransa'nın erken düşüşünün Türk dış politikasında yarattığı etkiyi gösterdiğini söylemek mümkündür.

Esmer aynı köşede bir gün sonra yazdığı yazıda ise Almanya'nın Sovyetler Birliği üzerine gerçekleştirdiği harekâta istediğini elde edemediğini savunmuş ve Almanya'yı "Rusya'nın buzlu ovalarında bir kış harbi" beklediğini dile getirmiştir³⁹. Esmer'in dile getirdiği bu düşüncelerin onun umutlarını da yansıttığını söylemek abartılı bir niyet okuma olmasa gerektir. Buradan yola çıkarak *Ulus* gazetesinin artık daha dengeli bir tavır takınmakla birlikte savaşın gidişatı hususunda Almanya'nın zorluklarla karşılaşacağı haberleri beklediğini ve halâ Müttefiklerden yana umudu olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte bunun dile getirme yoğunluğu 1940 yılına göre iyice düşmüştür.

Ahmet Emin Yalman, *Vatan*'da 17 Ekim 1941 tarihinden itibaren "Bizim Sulh Hedeflerimiz" üst başlığıyla bir başyazı dizisine başlamıştır. Bu yazı dizisinin

37 Hale, a.g.e., s. 90; Çağatay Benhür, "İkinci Dünya Savaşında İran'ın İşgali ve Türk Basını (1941)", *Turkish Studies*, C 10, No. 9, 2015, s. 98-99.

38 Ahmet Şükrü Esmer, "Dış Politika, Fransa Yıkınının Mesulleri", *Ulus*, 19 Ekim 1941, s. 3.

39 Ahmet Şükrü Esmer, "Dış Politika, Rusya'da Kış Harbine Doğru", *Ulus*, 20 Ekim 1941, s. 3.

ilki dizinin ne şekilde ilerleyeceğini ve o dönemin koşullarında Müttefik taraftarı olan *Vatan*'ın ne yönde bir söylem geliştirdiğini göstermektedir. Yalman, kendilerinin son zamanlarda benimsediği hiçbir tarafın arkasına takılmama ve her ne vaat edilirse edilsin kimseden yana değil, barıştan yana olma şeklinde özetlenebilecek yayın politikalarının Basın Yayın Umum Müdürlüğünün dikkatini çektiğini ve Ankara'da kimi çevrelerce onaylandığını anlatmakta ve bu politikanın savunusunu yapmaktadır. İsim vermeden o dönem kimi arkadaşlarının fırsat bu fırsat diyerek toprak kazanma arzusunda olduklarını ve bir tarafın yanında -adı zikredilmese de bu tarafın Almanya olduğu açıktır- savaşa katılmak istediklerini aktaran Yalman, buna karşı Enver Paşa'yı ve onun oynadığı kumar neticesinde Birinci Dünya Savaşı'na girildiğini hatırlatmaktadır. Yazısının sonunda ise fısıltı şeklinde dolaşan bu söylemleri tartışmak üzere bu yazı dizisine başladığını ifade eden Yalman, Türkiye'nin istiklalini korumak önceliğinde olması gerektiğini ve bunun için de savaştan uzak kalmasını savunmuştur⁴⁰. Yalman'ın anlattıkları, Türk basınındaki cepheleşmenin ancak bu dönemde kısmen gerçekleştiğini söylemeyi mümkün kılmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere bu cepheleşme anlatısını savaşın bütününe yaymak mümkün değildir ancak bu dönemle sınırlı olduğu söylenebilir.

Yalman, sonraki gün, 18 Ekim 1941 tarihli yazısında doğrudan adını vermesede açıkça Üçlü İttifak'tan bahsetmiştir. Üçlü İttifak'ın 1941 yılı dönümünde anıldığı tek yer görülebildiği kadarıyla Ahmet Emin Yalman'ın bu yazısıdır. Ki burada da önceki ve sonraki yıllarla kıyaslandığında Üçlü İttifak'a yönelik coşku ve övgü son derece düşük tondadır. Adeta zikredilip geçilmiştir. Yazıda yine Türkiye'nin savaş dışı kalmasını ve tarafsız olmasını savunan Yalman, her iki tarafa ittifak ve dostluk adı altında birer kıymetli hediye verdiklerini söyleyerek hem 1939 Üçlü İttifakı'na hem de 1941 Türk-Alman Dostluk Paktı'na gönderme yapmıştır. Bu hatırlatma ile birlikte dönemin Türk dış politikasının sınırlarının dışına çıkmamaya özen gösteren Yalman iki antlaşmayı Türkiye'nin tarafsızlığının bir işareti olarak saymış, antlaşmaların detaylarına inmemiştir⁴¹.

Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit Yalçın gibi savaş boyunca Müttefiklerden yana tavır alan dönemin önde gelen Mihver karşıtlarından *Tan* gazetesi

40 Ahmet Emin Yalman, "Bizim Sulh Hedeflerimiz: 1, Bir Sözle Uyanan Acı Hâtıra", *Vatan*, 17 Ekim 1941, s. 1, 3.

41 Ahmet Emin Yalman, "Bizim Sulh Hedeflerimiz: 2, Rusyadaki Kıyamet Karşısında Düşünceler", *Vatan*, 18 Ekim 1941, s. 1, 3.

dahi böyle bir tavır takınmıştır⁴². Diğer yıllara kıyasla 1941 senesi içerisinde savaşı taraflar arasında daha dengeli bir tutum takınmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte yoğunluğu azalsa da Tan'ın sayfalarında savaşın gidişatının Almanlar lehine gelişmekle birlikte gelecekte bu durumun değişeceğini savunan yazılara rastlanmaktadır⁴³.

1941 yılında basında Müttefik taraftarlığı, tarafsızlığa daha yatkın bir noktaya doğru inerken *Cumhuriyet*, *Tasviri Efkar* gazeteleri Mihver özellikle de Alman taraftarlığını savaş yılları içerisinde en yüksek noktaya ulaştırmışlardır. Bu bakımdan basında cepheleşme anlatısının savaşın bütününde değil ancak bir bölümünde geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Cihad Baban'a göre ise bu hükûmetin savaşı devletler arasında tarafsızlığını göstermek açısından istediği bir durumdur⁴⁴. Bu da şartlar karşısında değişen Türk dış politikasıyla uyumludur.

Cumhuriyet gazetesinin diğer gazetelerden farklı olarak yayın politikasında daha açık bir Almanya taraftarlığı söz konusudur. Haberlerin veriliş şekli bu savı desteklemektedir. ABD'nin kendi ticaret gemilerine Japon sularını terk etme emrini vermesinin diğer gazetelerden farklı olarak "Amerika'da Bedbinlik" olarak verilmesi⁴⁵, 20 Ekim 1941 tarihli nüshasında ilk sayfada Doğu Cephesine dair haberler verilirken Almanlar tarafından esir edilen Rus askerlerinin, Almanların eline geçen savaş araçlarının fotoğraflarına yer verilmesi⁴⁶ *Cumhuriyet*'in tavrına dair örnek olarak gösterilebilir.

Bununla birlikte *Cumhuriyet* gazetesinin yazarları yekpare bir tutum içerisinde değildir. Gazetenin önemli isimlerinden Abidin Dâver, adını kullanmadan yazdığı "Hem Nalına Hem Mihnâ" köşesinde İngiltere'yi, Nazi Partisinin iktidara geçtiği 1933 yılından itibaren yeterince önem almamakla

42 Zekeriya Sertel Hitler için ilk defa "Führer" tabirini Haziran 1941'de kullanmış, Hitler Almanya'sı hakkındaki en yumuşak hatta neredeyse olumlu yazılarını yine bu dönemde yazmıştır. Bunda esas etken Almanya'nın Türkiye kapılarına dayanmış olmasıdır. Serdar Kara, **Muhallif Bir Gazeteci Yazar Olarak Zekeriya Sertel**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2020, s. 348-349.

43 M. Anten, "Bugün, Moskova Önlerinde", **Tan**, 20 Ekim 1941, s. 3; M. Zekeriya Sertel, "Sovyet Rusya Harbe Devam Edebilir mi?", **Tan**, 21 Ekim 1941, s. 1-2.

44 Cihad Baban, **Politika Galerisi, Bir Devrin Hükümdarları**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 300-301.

45 **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1941, s. 1, 3.

46 **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1941, s. 1.

eleştirmiştir⁴⁷. Bu da *Cumhuriyet* gazetesinin genel çizgisinde bazı farklılıklar görülmekle birlikte savaşan taraflar arasında farklı tutum takınan yazarlara bünyesinde yer verdiğini göstermektedir⁴⁸.

Bir diğer Alman taraftarı bilinen gazete *Tasviri Efkâr*'ın başyazısında Doğu Cephesinin beşinci ayına girerken Almanların muvaffakiyet sağladığı tespit edilirken⁴⁹, önde gelen yazarlarından Emekli General Ali İhsan Sabis, Doğu Cephesinde durumu askeri açıdan yorumlarken Sovyet Rusya'nın artık son direnişini sergilediğini ve Almanya'nın 1871'de Fransa'ya karşı aldığı zafere benzer bir sonuca yaklaştığını savunmuştur⁵⁰.

II. 1942-1945: Yeniden Değişen Şartlar Karşısında Hatırlanan Üçlü İttifak

II. 1. 1942: Bir Savunma Mekanizması Olarak “Hatırlama”

1942 yılının Ekim ayına gelindiğinde Japonya'nın Pearl Harbour baskını neticesinde ABD savaşa girmiş, Sovyetler Birliği ile Almanya arasında Stalingrad önlerinde süren amansız savaş had safhaya ulaşmıştır. Önceki iki yılla kıyaslandığında Almanya'nın hızlı ilerleyişi durduğu gibi o güne kadar savaşta ciddi bir üstünlük kuran Almanya'nın ve Mihver Devletlerin geleceğine yönelik ciddi kuşku ortaya çıkmıştır.

Bu kuşku Türk kamuoyunu Almanya'ya karşı cesaretlendirdiği görülmektedir. Üçlü İttifak, Fransa hariç tutulmak suretiyle Türk-İngiliz İttifakı olarak anılmış ve kutlanmıştır. Ankara ve Londra radyolarının yayınladığı mesajlar ve yaptıkları yayınlar dönemin Türk basınında yer bulmuştur⁵¹. 21 Ekim 1942 tarihinde Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Rauf Orbay tarafından Dışişleri Bakanlığına yazılan telgrafta da bu konu hakkında bilgi verilmektedir. Telgrafta aktarılanlara göre Ankara Radyosunun yaptığı yayın Londra Radyosunda da işlenmiş ve Türkiye'nin ittifaka bağlılığından bahsedilmesi memnuniyet yaratmıştır⁵².

47 [Abidin Dâver], “Hem Nalina Hem Mihına”, *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1941, s. 2.

48 Kara, “Kış Savaşı”, s. 373-381.

49 Tasviri Efkâr, “Günün Yazısı, Rus Cephesinde Beşinci Ay Başlarken”, *Tasviri Efkâr*, 20 Ekim 1941, s. 1.

50 Ali İhsan Sabis, “Askerî Vaziyet, Rusya İmha Meydan Muharebesi”, *Tasviri Efkâr*, 19 Ekim 1941, s. 1-3.

51 *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1942, s. 3; *Tasviri Efkâr*, 20 Ekim 1942, s. 3; *Ulus*, 20 Ekim 1942, s. 1, 4.

52 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)*, 37109-148952-21, 21 Ekim 1942, s. 1.

Ulus gazetesi, Üçlü İttifak'ı 1940 ve 1941 yıllarındaki iki yıllık “unutkanlı-ğın” ardından 20 Ekim 1942 tarihli nüshasında hatırlamıştır. Haberde aktarıldığına göre antlaşmanın yıl dönümü olan 19 Ekim günü radyodan kutlama mesajı verilmiş ve antlaşmanın imzalandığı ilk günlerde yazılan bazı olumlu yazılardan pasajlar aktarılmıştır. Haberde, antlaşmaya ilişkin değerlendirmeler yapılırken aradan geçen üç yılı aşkın zamanda değişikliklere dikkat çekilmiş, tüm yaşananlara rağmen bu antlaşmanın hem Türkiye hem de insanlık için önemli olmaya devam ettiği vurgulanmıştır. Türkiye'nin dış politikası tarafsızlık olarak nitelendirilmiş, “Yurtta sulh, cihanda sulh” prensibini benimsediği ifade edilmiştir. Haberde ayrıca Londra Radyosunun da bu yıl dönümü münasebetiyle yayınladığı mesaja yer verilmiştir. Bu kısa mesajda da aradan geçen zamanda şartların çok değiştiğinden söz edilmiş, buna rağmen antlaşmanın devam ettiği vurgulanmıştır⁵³.

Falih Rıfki Atay da 21 Ekim 1942 tarihli başyazısında Üçlü İttifak'a değinmiştir. “İngiltere ve Türkiye Arasında” başlıklı yazısında Atay, antlaşmanın yıl dönümüne dair Türkiye ve İngiltere arasındaki karşılık neşriyattan duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Atay'a göre İngiltere ve Türkiye bu antlaşmayı savaşı genişletmek için değil aksine savaşı sınırlandırmak ve yeni ülkelerin yakıp yıkılmasını engelleyecek bir vasıta olarak kullanmışlardır. Taraflar antlaşmayı imzalarken barışın müdafaasını prensip olarak kabul etmişlerdir. İttifak dolayısıyla Türkiye'nin harbe katılacağını düşünenler yanlış vehimlere kapılmışlardır⁵⁴.

Atay değişen konjonktür dolayısıyla Türkiye'nin savaşa girmemiş olmasının nedenlerini izah etmek isteyen bir yazı yazmıştır. Yazının genelinde bu savunma üslubu açıkça görülmektedir. Atay aslında Türkiye'nin 1939'daki Üçlü İttifak'a ait taahhütlerini yerine getirmediği düşüncesine karşı yarı resmi *Ulus* gazetesinde Ankara'nın savunmasını dile getirmiştir. Yazısının son kısmında şu satırlara yer vermesinin temelinde bu anlayış vardır:

“Biz doğru sözlü doğru özlü bir milletiz. Çok eski bir tarihimiz, onun şerefli hâtıraları ve bu şerefli hâtıralardan yuğrulma bir asalet ahlâkımız vardır. Bize inananların, bundan dolayı pişmanlık duyacakları gün gelemez. Türk erliğini ve efendiliğini bilerek bize el uzatmış olanların da vermiş oldukları sözlerin samimiliğinden bu memlekette şüphe edilmez”⁵⁵.

53 *Ulus*, 20 Ekim 1942, s. 1, 4.

54 Falih Rıfki Atay, “İngiltere ve Türkiye Arasında”, *Ulus*, 21 Ekim 1942, s. 1, 3.

55 Falih Rıfki Atay, “İngiltere ve Türkiye Arasında”, *Ulus*, 21 Ekim 1942, s. 3.

Aynı günlerde Falih Rıfkı Atay'ın yazdığı bir başka yazı daha dikkat çekicidir. Falih Rıfkı, o son iki yılda basında hâkim olan genel atmosferden farklı olarak Türkiye'nin de savaşa dâhil olabileceğine dair bir yazı kaleme almıştır. Falih Rıfkı'nın yazısı esas olarak üretim ve çalışma konulu ise de yazıda savaşın uzun sürebileceğini, bu nedenle her daim hazırlıklı bulunmak lazım geldiğini ve dahası Türkiye'nin harp dışı kalacağının temin edilemeyecek olduğunu açıkça ifade etmesi Türk dış politikasındaki değişimi göstermektedir. Ayrıca yazıda savaş sonrası duruma da hazırlıklı olmak gerektiğinin belirtilmesi de önemli bir detaydır. Yaşanan değişimin nedenlerine dair bir ipucu olarak değerlendirilebilir⁵⁶. Bu noktada yine hatırlamak gerekir ki hem *Ulus* hem de Falih Rıfkı Atay, Türk basınının sıradan unsurları değildir. Devletin basındaki sesi konumundadır. O. Murat Güvenir, son derece yerinde bir tespitle Falih Rıfkı'nın makalelerini “basına verilen bir başka talimat biçimi” olarak nitelendirmiş ve bu makalelerle basına “yol gösterildiğini” saptamıştır⁵⁷. Nitekim Falih Rıfkı'nın yukarıdaki yazılarda dile getirdiği fikirler, basına “yol göstermiş” ve sonuç olarak başka kalemler de benzer düşünceleri dile getirmiştir. Dolayısıyla, Atay'ın kalemi üzerinden hükûmet, bir taraftan 1940-1941 yıllarında Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşmasını açıklamak, Üçlü İttifak'tan doğan yükümlülüklerini yerine getirmediği düşüncesine karşı savunma yapmak isterken diğer taraftan değişen konjonktür karşısında yeniden gözden geçirilen Türk dış politikasının hangi yönde gelişeceğini de ortaya koymaktadır.

Müttefik özellikle de İngiltere taraftarlığı hususunda en önde gelen isimlerden Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Yeni Sabah* gazetesinde Üçlü İttifak çeşitli yazı ve haberlerle anılmıştır. Yazılarda Hüseyin Cahit'in o sırada İngiltere ve ABD'yi içeren bir gezide bulunması hasebiyle doğrudan imzalı bir yazısı yoktur. Öte yandan 19 Ekim 1942 tarihinde *Yeni Sabah* imzalı “Mes'ut Bir Yıl dönümü” başlıklı yazının konusu Üçlü İttifak'tır. Yazıda daha çok ittifakın barış amacı güttüğü ve aradan geçen zaman içerisinde ittifaka sadık kalındığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte görece bazı açık sözlü değerlendirmeler de yapılmıştır. Özellikle de ittifakın bazı nazik zamanlar yaşadığının belirtilmesi önemlidir. Yazıya göre bu nazik zamanlardan birisi Almanya'nın Balkanlarda ilerlemesidir ki o zaman Alman Führer'inin Türkiye hakkındaki dost teminatı ve Türkiye'ye yönelik bir harekette bulunmaması sinirleri yatıştırmaya

56 Falih Rıfkı Atay, “Evimize Düzen Verirken”, *Ulus*, 20 Ekim 1942, s. 1.

57 Güvenir, a.g.e., s. 110.

yetmiştir⁵⁸. Burada Almanya'ya yönelik sert ifadelerin olmayışı, hatta Führer ifadesinin dahi zikredilmiş olması Türkiye'nin meseleye hala temkinli yaklaştığının bir göstergesidir.

Vakit'te Asım Us antlaşmanın yıl dönümündeki başyazısında Üçlü İttifak'a yer vermiştir. Yazısında dikkat çeken bir nokta Türkiye'nin bu ittifaka olan bağlılığına yönelik yaptığı vurgudur. Us'a göre Üçlü İttifak'ın imzalanmasından sonra savaşta yaşananlar öyle bir noktaya gelmiştir ki İngiltere yalnız kalmış, savaş Türkiye'nin sınırlarına dayanmıştır. Ancak bu durumda dahi Türkiye ittifakı inkâr etmeyi hayalinden geçirmemiştir⁵⁹. Gerçekten Türkiye yaşanan süreçte gerçekten ittifakı inkâr etmemiş ve yürürlükten kaldırmamıştır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere bir sene önceki yıl dönümünde Türk basını Asım Us'un *Vakit* gazetesi de dâhil olmak üzere ittifakı yok saymış, görmezden gelmiş, unutmuştur.

Almanya ile İngiltere arasındaki esirlerin zincirlenmesi tartışmasına da değinen Asım Us, bu meselede karşılıklı iddiaların olduğunu dile getirdikten sonra sorunun ancak tarafsız bir ülkenin hakemliği ile çözülebileceğini Türkiye'nin de İngiltere'nin Müttefik, Almanya'nın dostu olarak bu işi yapabileceğini savunmuştur⁶⁰. Türkiye'nin o günkü savaş koşullarında bu iki savaşan devlete karşı tutumunu -ne kadar anlamlı olduğu ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte- tam olarak bu formül ifade etmektedir: "İngiltere'nin Müttefik, Almanya'nın Dostu".

Hakkı Tarık Us'un *Haber* gazetesindeki başyazıda yapılan değerlendirme esasında Türk kamuoyunun yaklaşımının bir özeti gibidir. "Türk İngiliz Dostluğu" başlıklı yazıda Türkiye'nin savaş dışında kalması bir başarı olarak değerlendirildikten sonra sarfedilen şu satırlar üzerinde durulmaya değerdir:

"Türk İngiliz İttifakının tatbik sahasında bugünkü hedefi Türkiye hudutlarının harp ateşine karşı korunması ve Türk milli istiklalinin müdafası gayesine münhasır kalmıştır.

Demek istiyoruz ki Türkiye kendi hudutlarına herhangi bir taraftan bir tecavüz gelmesi ihtimaline karşı aldığı müdafaa tedbirleri ile yalnız

58 Yeni Sabah, "Mes'ut Bir Yıl dönümü", *Yeni Sabah*, 19 Ekim 1942, s. 1, 3.

59 Asım Us, "Türk-İngiliz İttifakının Üçüncü Yıl dönümü", *Vakit*, 19 Ekim 1942, s. 1.

60 Asım Us, "Türkiye", *Vakit*, 20 Ekim 1942, s. 1.

varlığını ve istiklalini korumuş olmuyor, aynı zamanda Türk- İngiliz ittifakiyle aldığı taahhütleri de yerine getirmiş oluyor⁶¹.”

Bu satırlar biraz açılacak olursa Türk basınının ve basının da büyük oranda devletin görüşünü yansıtmaya çalışmasıyla Türk dış politikasının o sıradaki yaklaşımı daha iyi anlaşılacaktır. Türkiye, her ne kadar 1939’da imzalandığı sırada kendisinin savaşa girebileceği ihtimalleri açıkça hesaba katmış ve İttifakta bunu belirtmişse de aradan geçen zamanda yaşananlar dolayısıyla savaşa dâhil olma durumunu tamamen bir kenara bırakmış ve Üçlü İttifak’ı buna göre yorumlamıştır. Üçlü İttifak’ta savaşın Akdeniz’e inmesi durumunda Türkiye’nin de savaşa katılması söz konusuydu. Buna karşılık bir Sovyet çekincesi de ek protokolde belirtilmişti. Ancak 1942 yılına gelindiğinde artık Sovyetler Birliği de Almanya ile savaş halindeydi. Dolayısıyla ortada bir Sovyet çekincesinden de söz edilemezdi. Bu durumda pekâlâ Türkiye’nin de Müttefiklerin yanında savaşa katılması beklenebilirdi. Ancak yukarıdaki satırlarda da görüldüğü üzere Üçlü İttifak geçerli kabul edilmekle birlikte Türkiye’nin savaşa girmeyişi taahhütlerin yerine getirilmesi olarak yorumlanıyordu. Bu açıkçası Üçlü İttifak’a pek de uymayan ancak zorlama bir yorum olarak kabul edilebilir. Buna rağmen basında ısrarla Türkiye’nin taahhütlerini, verdiği sözleri yerine getirdiğinin vurgulanması psikolojik bir savunma mekanizması olarak yorumlanabilir.

Bu anlayış Türk basınının geneline yansıyan hâkim bir tavır olarak görülmektedir. *Son Telgraf*’ta Etem İzzet Benice ilk sayfadan ittifakı anarken, savunma maksatlı bir ittifak olduğunu dile getirmiş ve aradan geçen zamanda “binbir türlü değer ve ahde vefa imtihanı kazanarak” devam ettiğini dile getirmiştir⁶². Aynı gazetede ilk sayfada bir köşesi bulunan Necip Fazıl Kısakürek 20 Ekim 1942 tarihinde Üçlü İttifak’ın yıl dönümüne yer verirken aynı yıl çıkan diğer yazılarla kıyaslandığında dönemin Türk dış politikasına aykırı düşmeden çok daha sağlıklı değerlendirmeler yapmıştır. Necip Fazıl’a göre Sovyetler Birliği ile Almanya’nın anlaşığı dönemde milli siyasetine daha uygun bir şekilde demokrasilerde en yana taraf almıştır. Ancak bu anlaşmadan kısa bir süre sonra Fransa yıkılmış İtalya savaşa girmiş ve savaş Akdeniz’e inmesiyle taraflar arasındaki kuvvet dengesinde ciddi bir boşluk oluşmuştur. Buna rağmen Tür-

61 Haber, “Türk İngiliz Dostluğu”, **Haber**, 19 Ekim 1942, s. 1.

62 Etem İzzet Benice, “Türk-İngiliz”, **Son Telgraf**, 19 Ekim 1942, s. 1, 3.

kiye, “tedafüi bir dikkat içinde” ittifakına sadık kalmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği ile Almanya arasında savaş başlayınca Almanya ile de bir dostluk muahedesi imzalamış ve hem bu pakta hem de İngiltere’yle arasında olan ittifaka zarar gelmesini engellemiştir. Necip Fazıl’a göre bu da Türk dış politikasının ayrıca bir başarısıdır. Aradan geçen zamanda Türkiye her tarafı ateş içerisinde yanarken bu ateşin dışında kalmayı başardığı gibi ittifaklarını da sürdürebilmiştir. Türkiye’nin bu başarılı milli siyasetinin yarının dünyasında da önemli bir yer tutacağını öngören Necip Fazıl’ın yazısında Türkiye’nin demokrasilerden yana olduğunu vurgulaması önemli bir tespittir⁶³.

Son Posta’dan Ekrem Uşaklıgil zamanın en iyi ölçüt olduğuna dikkat çektikten sonra aradan geçen üç yılın kısa görünse de çok önemli olaylar içerdiğini ve bu süreçte Üçlü İttifak’ın iyi bir imtihandan başarıyla çıktığını belirtmiştir. Uşaklıgil’e göre Türkiye’nin amacı savaştan uzak kalmak, barışı muhafaza edebilmektir. Türkiye’nin Almanya ve İngiltere karşısındaki durumunu Uşaklıgil, İngiltere’nin müttefiki, Almanya’nın dostuyuz şeklinde formülleştirmektedir⁶⁴. Yine *Yeni Sabah*’ta çıkan Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu imzalı bir başka yazıda da yine değişen şartlar karşısında Türkiye’nin ittifaka olan bağlılığı üzerinde durulmuştur⁶⁵.

Akşam gazetesi ilk sayfadan Türk-İngiliz İttifak Muahedelerini kutlarken, Türkiye’nin hem bu ittifaka hem de Almanya ile imzaladığı pakta tam bir sadakat gösterdiği ve bütün savaşan devletlerin itimadını kazanarak savaş dışında kalmaya muvaffak olduğu ifade edilmiştir⁶⁶. Burada her iki ittifakın dile getirilmesi “Aktif tarafsızlık” anlatısının temellerinin oluştuğunu göstermektedir.

Akşam’da 20 Ekim 1942’de çıkan Necmeddin Sadak imzalı başyazı ise o dönemki Türk dış politikasının gerekçelerini izah eder nitelikte ve dönemin şartlarında açık sözlü bir yazıdır. Sadak, Türkiye’nin üç yıl önce karşılıklı yardım antlaşmasını imzalarken Müttefikler ile Almanya arasında savaşın başladığını dolayısıyla Türkiye’nin “görerek, bilerek, düşünerek bağ altına” girdiğini

63 Necip Fazıl Kısakürek, “Çerçeve, Bir Yıl Dönümü”, *Son Telgraf*, 20 Ekim 1942, s. 1.

64 Ekrem Uşaklıgil, “Türk-İngiliz İttifakının Yıl dönümü”, *Son Posta*, 19 Ekim 1942, s. 1-2.

65 A.[hmet] C.[emaleddin] Saraçoğlu, “Her Sabah, Ankara Muahedesinin Yıl dönümü”, *Yeni Sabah*, 19 Ekim 1943, s. 3.

66 *Akşam*, 19 Ekim 1942, s. 1.

ifade etmiştir. Ancak sonrasında gelişmeler beklendiği gibi olmamış savaş hızla Mihver devletler lehine gelişmiştir. Bu şartlar altında Türkiye öncelikle savaşın dışında kalmaya çalışmıştır. Fakat bir taraftan da İngiltere'ye verdiği sözden geri dönmeyi düşünmemiştir. Bunu Almanya ile dostluk anlaşması imzaladığında da yapmamıştır. Yazısında hatırı sayılır bir savunma tonu bulunan Sadak, Türkiye'nin savaşa girmemesini ve tarafsız kalmasını ödevini yerine getirmesi olarak değerlendirmektedir. Bunun kıymetinin İngiltere tarafından bilinmesini arzulamaktadır⁶⁷.

Vatan gazetesi, ilk sayfadan Türkiye-İngiltere İttifakı şeklinde kutlarken dönemin Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu ile İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in fotoğraflarına yer vermiştir. Haberde diğer gazetelerde de olduğu üzere Türkiye'nin barış politikasından övgüyle bahsedilmiş ve Türkiye'nin barış politikasının icap ettirdiği taahhütlere tam bir dürüstlikle daima sadık kaldığı belirtilmiştir⁶⁸.

Tan gazetesi Üçlü İttifak'ın imzalanma anını gösteren eski bir fotoğrafla ilk sayfadan ittifakın yıl dönümünü hatırlarken, "Tan" imzalı başyazıda ittifakı ele almıştır. Yazıda Türkiye'nin, savunma amaçlı bu ittifaka aradan geçen üç sene zarfında tamamen riayet ettiği ve sulh siyasetini muhafazada büyük bir itina ve titizlik gösterdiği özellikle vurgulanmıştır⁶⁹. Ayrıca sonraki yıllarda daha muhalif bir pozisyon alacak ve sonunda 4 Aralık 1945'te matbaası yıkılacak Sertellerin *Tan* gazetesinde çıkan bu yazıda Milli Şef İnönü'den de övgüyle bahsedilmiş olması dönemin Türk basınının içinde bulunduğu durumu anlamak açısından dikkate değerdir⁷⁰.

Tan sonraki günde Londra Büyükelçisi Rauf Orbay'ın Üçlü İttifak'ın yıl dönümü dolayısıyla İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden şerefine verilen ziyafeti haberleştirirken Rauf Orbay'ın İngiltere kabine üyelerinden Harold Balfour ile fotoğrafına yer vermiştir⁷¹. *Tan* gazetesinin 1942 yılı gazeteleri

67 Necmeddin Sadak, "Türkiye-İngiltere Anlaşmasının Üç Yılı", **Akşam**, 20 Ekim 1942, s. 1.

68 **Vatan**, 19 Ekim 1942, s. 1.

69 Tan, "Türk-İngiliz İttifak Muahedesinin Yıl dönümü Dolayısıyla", **Tan**, 19 Ekim 1942, s. 1-2.

70 Kara, **Muhalif Bir Gazeteci**, s. 233-243.

71 **Tan**, 20 Ekim 1942, s. 1.

içerisinde Müttefiklerden yana tavır almak konusunda önde gelen gazetelerden birisi hatta en önde geleni olduğunu söylemek mümkündür.

Türk basınındaki değişimi göstermesi bakımından en ilgi çekici örneklerden birisi *Cumhuriyet* gazetesidir. Fransa'nın düşmesinin ardından Mihver özellikle de Alman taraftarı bir yöne evrilen *Cumhuriyet* gazetesi de Üçlü İttifak'ı kutlayanlar arasındadır. Üstelik bunu sonraki yıllarda "Almancılık" sıkça eleştiri konusu yapılan Nadir Nadi başyazısıyla gerçekleştirmiştir. Nadir Nadi, "Bir İttifakın Yıl dönümü" başlıklı yazısında bu anlaşmanın başta bilhassa yabancı kaynaklarca bir taarruz ittifakı olarak yanlış tefsir edildiğini savunmaktadır. Nadi'ye göre bu ittifak bir dönemin Başbakanı Refik Saydam'ın da belirttiği üzere bir taarruz gayesi gütmemektedir⁷².

Nadi'nin dikkat çektiği hususlardan birisi Türkiye'nin bu ittifaka olan bağlılığıdır. Nadi'ye göre Türkiye, Fransa düştükten sonra bu antlaşmayı kadük ilan edebilirdi. Ancak muahedenin ruhunu benimsediğinden böyle bir yola gitmemiştir⁷³.

Nadi'nin yazısındaki önemli noktalardan birisi de bu anlaşmanın yanında 1941 Türk-Alman Dostluk Pakti'na değinmesidir. Nadi'ye göre 1941 yılında Almanya ile yapılan pakt Türkiye'nin savaşan devletler karşısındaki durumunu daha açık bir şekilde herkese göstermiştir. Nadi bu noktada abartılı bir yorum yaparak 1941 Türk-Alman Pakti'nın İngiltere tarafından da olumlu karşılandığını savunmuştur⁷⁴.

Literatürde Alman taraftarı olarak bilinen *Tasviri Ef-kâr* gazetesi de Üçlü İttifak'ı -yine Türkiye-İngiltere adıyla- kutlamayı ihmal etmemiştir. *Tasviri Ef-kâr* ilk sayfadan hem bir haberle hem de başyazıyla Üçlü İttifak'ı hatırlamıştır. Haberde Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında yapılan karşılıklı yardım antlaşması mesut bir hadise olarak nitelendirilirken, kurulan ittifakın savaşı değil barışı hedeflediği belirtilmiştir. Türkiye'nin savaşan iki tarafın da dostluk ve saygı hislerini kazandığı belirtilmiştir. Diğer haberlerde de sıkça vurgulandığı üzere Türkiye'nin dürüstlüğünden ve ittifaka bağlılığından burada da

72 Nadir Nadi [Abahoğlu], "Bir İttifakın Yıl dönümü", *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1942, s. 1, 3.

73 Nadir Nadi [Abahoğlu], "Bir İttifakın Yıl dönümü", *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1942, s. 1, 3.

74 Nadir Nadi [Abahoğlu], "Bir İttifakın Yıl dönümü", *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1942, s. 1, 3.

söz edilmesi dikkat çekicidir⁷⁵. *Tasviri Efkar* imzalı başyazıda ise her ne kadar antlaşmanın kaçınıcı yıl dönümü olduğu yanlış hatırlanmışsa da antlaşmadan ve Türkiye'nin barış politikasından olumlu bir şekilde söz edilmiştir. Yazıda Milli Şef İnönü hakkında da olumlu sözler sarfedilmiştir. Almanya ile yapılan Dostluk Paktına da değinilmiş ve Üçlü İttifak'ın Almanya ile yapılan bu pakta engel olmadığı belirtilmiştir. Tam da bu noktada yazıda Üçlü İttifak ile Dostluk Paktı arasında satır arasında bir kıyaslama yapılması ve “hemen hemen aynı” olarak değerlendirilmesi *Tasviri Efkar*'ın savaş dönemindeki yayın politikası göz önüne alındığında dikkat çekicidir⁷⁶.

Tüm bu yazılarla ilgili vurgulanması gereken bir husus da yazıların üç aşağı beş yukarı birbirine benzemesi, aynı argümanların farklı gazetelerde ve yazılarda dile getirilmesidir. Bilhassa başyazılarda görülen ana temalar Türkiye'nin dış politikasına övgü, Türkiye'nin Üçlü İttifak'a sadık kaldığının savunulması, İngiltere'den ve Üçlü İttifak'tan yana tavır ancak Almanya'nın dışlanmaması şeklinde sıralanabilir.

Basının bu ortak tavrı İngiltere'de de olumlu bir hava yaratmış, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Rauf Orbay'ın Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf-ta belirttiğine göre Türk basınının işlediğı bu tezler İngiliz basını tarafından da desteklenmiştir⁷⁷. Türk basının yayın politikası, Türk diplomasisinde fayda sağlayacak bir araç görevi görmüştür.

Tüm bunlarla birlikte Türkiye'nin kesin olarak İngiltere'den yana tavır koyduğunu söylemek için erkendir. Zira savaşın gidişatına ilişkin henüz kesin bir şey öngörülememektedir. Türkiye'nin bu tavrını gösteren bir başka husus da seyahatler olmuştur. Türk basınından bir heyet Temmuz 1942'de Almanya'ya bir seyahat düzenlerken⁷⁸, bir başka heyet Ağustos-Aralık 1942'de İngiltere ve ABD'ye seyahatler gerçekleştirmişler ve bu ülkelerde dostane temaslarda bulunmuşlardır⁷⁹. Bu iki taraflı geziler ve bu geziler dolayısıyla çıkan yazılara

75 *Tasviri Efkar*, 19 Ekim 1942, s. 1, 3.

76 *Tasviri Efkar*, “Bir Anlaşmanın Yıl dönümü”, *Tasviri Efkar*, 19 Ekim 1942, s. 1, 3.

77 TDA, 37109-148952-21, 21 Ekim 1942, s. 1-2.

78 TDA, 32171-128643-19, 20 Temmuz 1942.

79 Erol Yüksel ve Sevgi Satı, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Gazetecilerin Londra ve Berlin Gezileri ve İzlenimleri (1939-1942)”, *History Studies*, C 12, S 6, Aralık 2020, s. 3418-3419.

bakıldığında Türkiye, Üçlü İttifak'ı yeniden anımsamakla birlikte dengeli bir tutum takınmaya özen göstermiştir.

II.2. 1943: İngiltere'den Yana Kesin Tavır Alış

Bir önceki yıla farkla savaşın artık kesin bir şekilde Müttefiklere döndüğü yıl olan 1943 yılı başında Alman orduları Stalingrad'da ağır bir yenilgi almış ve bu tarihten itibaren savaşın dengesi Müttefikler lehine kesin olarak değişmiştir. Eylül 1943'te Müttefiklerin İtalya'yı işgal harekâtı başlamıştır. Bu gelişmelerin etkisiyle Türk basını da Müttefiklerden yana daha net bir tavır almıştır. Öte yandan savaşın kesin olarak sonuçlanmamasından ve daha da önemlisi Almanya'nın hala Türkiye için ciddi bir tehdit olmasından dolayı bir temkinlilik de görülmektedir. Özellikle Balkanlarda ve Ege'de Almanya, Türkiye için önemli bir tehlike arz etmektedir. Türkiye'nin hemen yanı başında bulunan On İki Ada'ya Müttefiklerin yaptığı harekâtın Almanya tarafından püskürtülmesi Almanya'nın hala Türkiye için ciddi bir tehlike olduğunun ispatı olmuş, Türkiye'nin Almanya'ya net olarak karşıt bir tavır almasını engellemiştir⁸⁰.

Basının bu tavrı, temkinli bir isim olarak bilinen İsmet İnönü'nün karakteri de hesaba katılırsa bu durum Türk dış politikasıyla son derece uyumludur. Ayrıca senenin başında İngiliz Başbakanı Winston Churchill'in Adana'ya gerçekleştirdiği ziyaret, Türkiye'nin Müttefiklerden yana daha net bir tavır ortaya koyduğunu ancak Müttefiklerin isteklerini bütünüyle kabul etmemesi ve savaş girmemesi temkinliliğinin bir işaretidir.

Türk basınında Üçlü İttifak'ın yıl dönümü 19 Ekim ve 20 Ekim günlerinde Ankara ve Londra Radyosunun Türkiye'ye yönelik kutlama mesajlarına yer verilmiş⁸¹, başyazılarda Üçlü İttifak işlenmiştir. Ancak Üçlü İttifak tabiri kullanılmamış, önceki yılda olduğu gibi "Türk-İngiliz İttifakı" tabiri daha çok tercih edilmiştir.

Ulus'ta, ittifakın beş yaşına girmesi ilk sayfadan kutlanırken, Türkiye'nin ittifaka olan sadakatine değinilmiş, ayrıca Londra Radyosunun mesajına yer verilmiştir⁸².

⁸⁰ Hale, a.g.e., s. 93-94.

⁸¹ *Akşam*, 19 Ekim 1943, s. 1; *Son Posta*, 19 Ekim 1943, s. 1; *Ulus*, 20 Ekim 1943, s. 1; *Vakit*, 20 Ekim 1943, s. 1 vd.

⁸² *Ulus*, 20 Ekim 1943, s. 1.

Falih Rıfık Atay, 20 Ekim 1943'te yazdığı yazıda ittifakın dördüncü yılını kutlamıştır. Bu yazıda Türk-İngiliz dostluğunun kökenlerini 1699'a kadar götüren Atay, İkinci Dünya Savaşı'nın ağır ve buhranlı imtihanının İngilizlerle Türkler arasındaki dostluk bağlarını bir daha gevşememek üzere kuvvetlendirdiğini belirterek gelecekte de devam etmesi gerektiğini savunmuştur⁸³.

Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanin*'deki başyazısında Üçlü İttifak'a yer vermiştir. Yalçın yazısında anlaşılmayı "Türk tarihinin vatan için en hayırlı bir muvaffakiyeti" olarak nitelendirmiştir. Yalçın'a göre Türkiye'nin dünyayı bir harabe-ye döndüren bu savaştan uzak kalmasında antlaşmanın büyük hizmeti olmuştur. Türkiye'nin İngiltere ile dostluk politikasından coşkuyla söz eden "İngiltere'ye inandık ve dayandık" derken bu politikanın gelecekte de devam etmesi gerektiğini savunmuştur⁸⁴.

Necmeddin Sadak'ın yazısında ise, 1939'da İttifak'ın ilk imzalandığı günlerle dönülmüş gibi bir hava hissedilmektedir. Sadak, yazısında "Türkiye, hadiselerin gidişi icabı, harbe girmemiş bulunuyor" derken farklı koşullar olsaydı başka ihtimallerin de mümkün olabileceğini ima etmiş; dahası, geleceğe dönük de açık kapı bırakmış gibidir. Bununla birlikte Türkiye'nin savaş dışı kalmasından ve izlediği barış politikasından duyduğu memnuniyet açıkça görülmektedir⁸⁵. Sadak'ın değerlendirmelerinde savaşın gidişatının etkisi büyüktür. Savaşın seyri, Ekim 1943 itibarıyla kesin olarak Müttefikler lehine değişmiştir. Dolayısıyla artık Müttefiklerden yana tavır almak daha makbul bir tutumdur. Bununla birlikte, Almanya'nın Balkanlar ve Ege üzerinden Türkiye'ye karşı vurucu güç kapasitesini muhafaza etmesi endişe yaratmaktadır. Bu nedenle Almanya'ya doğrudan karşıtlık sergilememiş, temkinli bir yaklaşım izlemiştir. Türk dış politikasındaki değişim, daha çok Müttefik taraftarlığına dair yeniden yeşeren vurgularla kendisini göstermektedir.

Yazısında konuya farklı bir açıdan da yaklaşan Yalçın, Türkiye'nin yerini liberal demokrasilerin yanında görmekte ve bu antlaşmayı "Modern Türkiye'nin Avrupalılaşmak düsturuna tam bir cevap teşkil eden siyasi bir vesika" olarak nitelendirmektedir. Yalçın'a göre "ferd için hürriyet tanıyan ve hak ile ahlaki kuvvetin üstünde tutan bir dünya görüşü Türkün ruhunu cezp ve tatmin

83 Falih Rıfık Atay, "Türk-İngiliz İttifakının Yıl dönümü", *Ulus*, 20 Ekim 1943, s. 1-2.

84 Hüseyin Cahit Yalçın, "Ankara Muahedenamesi", *Tanin*, 19 Ekim 1943, s. 1.

85 Necmeddin Sadak, "İngiliz-Türk İttifakı", *Akşam*, 20 Ekim 1943, s. 1.

edebilecek bir idealdir. Türk bu idealin büyük demokrasilerde temsil edildiğini gördü ve onlarla birleşti”⁸⁶.

Yalçın'ın yazıda sadece İngiltere'den değil, İngiltere ile kurulan dostluk sayesinde ABD ile de ilişkilerin geliştirildiğini belirtmesi yazıda altı çizilmesi gereken bir başka noktadır ve Yalçın'ın ideolojik yaklaşımının açık bir örneğidir⁸⁷.

Tan'da Üçlü İttifak ilk sayfadan kutlanmakla birlikte başyazıda bu konunun işlenmemesi dikkat çekicidir. Haberde ise savaşın başlamasından hemen sonra imzalanan ittifakın ardından geçen senelerde birçok şeyin değiştiği ancak Türkiye'nin ittifaka bağlı kalarak müttefiki İngiltere'yi en karanlık günlerinde dahi siyasetini değiştirmede, dostluk ve ittifak siyasetine devam ettiği ifade edilmiş, Türkiye'den Britanya'ya gönderilen selamlarla yazı tamamlanmıştır⁸⁸.

Cumhuriyet gazetesi ittifakın dördüncü yılını ilk sayfadan kutlarken ilk sayfada büyük bir yer vermiş ve eski Başbakan Refik Saydam'ın ittifakı imzalarırken çekilmiş bir fotoğrafını kullanmıştır. Haberde Türkiye'nin ittifaka olan bağlılığı ve imzasına olan sadakati vurgulanmıştır⁸⁹. Gazetenin yazarlarından Ömer Rıza Doğrul, ittifakın yıl dönümü üzerine hususi bir yazı kaleme almıştır. Doğrul, Türkiye'nin dış politikasından övgüyle bahsederken, Türkiye'nin imparatorluk kurmak, topraklar ele geçirmek hevesinde olmadığını vurgulamıştır. Doğrul'a göre Müttefikler savaş içinde zor duruma düşmüşken taraf değiştirerek Mihver devletlere savaşı kazandırabilecek bir durumda olmasına rağmen imzasına ihanet etmeyi aklından bile geçirmemiştir⁹⁰. Öte yandan *Cumhuriyet*'in aynı güne ait başka bir sayfasında emekli General Emir Erkilet, Almanya'nın zafer kazanma ihtimallerini hala mümkün gören bir yazı yazmış⁹¹, aynı sayfada Abidin Dâver, ABD'nin bir harikalar memleketi olduğundan bahsetmiştir⁹². Bu *Cumhuriyet* gazetesinin İkinci Dünya Savaşı

86 Hüseyin Cahid Yalçın, “Ankara Muahedenamesi”, *Tanin*, 19 Ekim 1943, s. 1.

87 Hüseyin Cahid Yalçın, “Ankara Muahedenamesi”, *Tanin*, 19 Ekim 1943, s. 1.

88 *Tan*, 20 Ekim 1943, s. 1-2.

89 *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1943, s. 1.

90 Ömer Rıza Doğrul, “Siyasi İcmal, Önemli Bir Yıl dönümü”, *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1943, s. 3.

91 H. Emir Erkilet, “Askerî Vaziyet, Almanya'nın Muzaffer Olmak İmkânları”, *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1943, s. 2.

92 [Abidin Dâver], “Hem Nalına, Hem Mihnına, İki Günde Bir Gemi Yapıyorlar”, *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1943, s. 2.

boyunca izlediği yayın politikasını gösterir mahiyette bir örnek olup, ayrıca bir çalışma konusudur.

II.3. 1944: İngiltere Tarafında Bir Gelecek Kurgusu

Mihver Devletlerin artık geri dönülemeyecek bir duruma geldiği 1944 yılında Türkiye'nin o zamana kadarki temkinli politikası 1944 yılında İngiltere tarafından zaman zaman şikâyet konusu olmaya başlamıştır. Ancak Türkiye'nin yıl içerisinde atmış olduğu bazı önemli adımlar durumu büyük ölçüde düzeltmeye yetmiştir. Nisan ayında Almanya'ya krom sevkiyatı Müttefiklerin ısrarları neticesinde durdurulmuş, Ağustos ayında Almanya ile ilişkiler kesilmiştir. Hükûmet bu adımlarla Müttefiklerle olan ilişkilerin daha sağlıklı bir yere kavuşmasını ummaktadır⁹³.

Türk basını da verdiği mesajlarla iktidarın dış politikada elini rahatlatmak görevini üstlenmiştir. Basın yoluyla verilen mesajlarda Türkiye'nin geleceğinin Müttefiklerin yanında olduğu ifade edilmiştir. Bunda artık sonu görülen savaşın ardından Sovyetler Birliği ile karşı karşıya kalma korkusu temel etkindir. Türkiye şu veya bu şekilde savaşın dışında kalmayı başarmıştır. Ancak savaş döneminde izlenen politikaların, savaşın ardından başka sorunlar çıkarması da muhtemeldir. Bu nedenle Türkiye, olası Sovyet tehdidine karşı İngiltere ve Batı yanında yer almak istemektedir. Savaşın ardından İngiltere ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin kaçınılmaz olarak bozulacağına inanıyorlar ve buna göre pozisyon almayı istiyorlardı⁹⁴.

1944 Ekim'in de artık Müttefikler lehine hava daha da ağır basmaya başlamıştır. Haberler ve yazılar büyük oranda önceki yıllara benzeseler de Müttefikler lehine havanın koyulaştığını gösteren detaylar mevcuttur. Bununla birlikte içerik anlamında bir değişiklik olmasa da Üçlü İttifak'a yönelik sayı ve gazetelerde tuttuğu yer bakımından son iki yılda artan ilgi bu sene biraz daha sönümlenmiş gibi olsa da aksine görsel içerikte bir zenginlik söz konusudur. 1939 yılından sonra ilk defa manşetten Türk-İngiliz İttifakı kutlanmıştır. *Ulus*'ta habere de iki sayfa yer ayrılmış, ilk sayfada ittifakın imzalanış anına

93 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C II, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 241, 265-269

94 Deringil, *a.g.e.*, s. 237-238.

ait bir fotoğraf kullanılmıştır⁹⁵. Haberin altında ise başka bir haber daha dikkat çekmektedir. Bu haberde Başbakan Saraçoğlu'nun İngiltere Büyükelçisi Maurice D. Peterson ile ittifakın beşinci yıl dönümünü kutlamak maksadıyla baş başa bir yemek yediği belirtilmektedir⁹⁶. *Ulus*'un başyazarı Falih Rıfkı Atay'ın yazısında da daha evvelki yazılarına benzer iddialar mevcut olmakla birlikte Müttefikler lehine ton artmıştır. Atay bu yazıda Türkiye'nin Üçlü İttifak'ı imzalamakla kendisinin ve dünyanın kurtuluşunu demokrasilerin zafesinde gördüğünü savunmuştur. Dahası savaş boyunca da Türkiye'nin hep buna uygun bir siyaset izlediğini belirtmiştir⁹⁷.

Son Posta gazetesi ittifakın yıl dönümü üçüncü sayfadan kutlarken⁹⁸, ertesi gün sayfalarında Falih Rıfkı Atay'ın *Ulus*'taki makalesini nakletmiştir. Ayrıca Başbakan Saraçoğlu'nun İngiliz Büyükelçisiyle yediği yemek de sayfalarına yansımıştır⁹⁹.

Tanin de ilk sayfadan ittifakın imzalandığı ana ait bir fotoğrafla birlikte kutlama haberine yer vermiştir¹⁰⁰. Öte yandan İkinci Dünya Savaşı Türk basınının Müttefik özellikle de İngiltere taraftarlığında en önde gelen gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın bu yıl dönümünde Üçlü İttifak'a ilişkin bir yazı yazmamıştır. Bununla birlikte Hüseyin Cahit Yalçın'ın ve *Tanin* gazetesinin durumunda bir değişiklik yoktur.

Vakit de bir haberle ilk sayfadan Türk-İngiliz İttifakı'nı kutlamakla yetinmiştir¹⁰¹. İki gün sonra ise başyazar Asım Us, "Türk-İngiliz Dostluğunun Yıl dönümü" olarak nitelendirdiği anlaşılmaya değinmiş hem ittifakın beşinci yılına hem de Başbakan Saraçoğlu'nun İngiltere Büyükelçisi ile yediği yemeğe değinmiş, bu dostluk manzarasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

95 *Ulus*, 20 Ekim 1944, s. 1-2.

96 *Ulus*, 20 Ekim 1944, s. 1.

97 Falih Rıfkı Atay, "İngiliz-Türk İttifakının Yıl dönümü", *Ulus*, 20 Ekim 1944, s. 1.

98 *Son Posta*, 19 Ekim 1944, s. 3.

99 *Son Posta*, 20 Ekim 1944, s. 1.

100 *Tanin*, 19 Ekim 1944, s. 1. İsmet İnönü'nün Defterler'inde Üçlü İttifak'ın yıl dönümleriyle alakalı tek notu 1944 senesindedir. İnönü, 19 Ekim Perşembe başlıklı notunda detay vermeden İngiliz sefirinin vesikasından ve Başvekilin akşam İngiliz Elçisi ile yemek yiyeceğinden bahsetmiştir. İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C I, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 417.

101 *Vakit*, 20 Ekim 1944, s. 1.

Yazıda dikkat çeken husus, Asım Us'un da daha evvel Necmeddin Sadak'ın da biraz daha üstü kapalı bir şekilde belirttiği Türkiye'nin savaşa girme ihtimalini bu defa daha açık bir şekilde dile getirmiş olmasıdır. Savaşın artık iyiden iyiye şekillenmiş olmasından cesaret alan Asım Us'un kesin olmamakla birlikte böyle bir ihtimalin olabileceğini ve Türkiye'nin savaşa girebileceğini dile getirmiş olması önemlidir. Yazısında mübalağadan kaçınmayan Asım Us, El Alameyn'deki İngiliz zaferinin, Stalingrad'daki Rus zaferinin yanında Türkiye'nin Müttefiklere karşı dostluk siyasetinden dolayı Mihver devletlerin gördüğü zorlukları saymak gerektiğini belirtmiş ve ilginç bir kıyaslama yapmıştır¹⁰².

Cumhuriyet gazetesi ise ilk sayfadan dikkat çekici bir şekilde Türkiye-İngiltere ittifakı adıyla Üçlü İttifak'ı kutlamıştır¹⁰³. Nadir Nadi de başyazısında Türkiye'nin Üçlü İttifak'a katılmakla demokrasi cephesinin yanında yer almakla hangi yolda yürüdüğünü dünyaya açıkça ilan ettiğini söylemektedir. Ayrıca yazının sonunda “özlediğimiz dünyanın zaferi için, bundan sonra da müşterek yolda müttefikî ile birlikte şüphesiz yürümeğe devam edecektir”, diyerek ittîfakın gelecekte de devam etmesini savunmuştur¹⁰⁴.

342

Basındaki genel tavır Sovyetler Birliği tehdidi karşısında İngiltere'den yana tavır almak şeklindeyken bunun istisnası *Tan* gazetesi olmuştur. *Tan*, bu dönemde Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir dış politika-dan yana olmuştur. Bilhassa eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Sovyetler Birliği ile dostluk siyasetinin *Tan* sayfalarında savunurken, bu durum *Tan* gazetesinin ve Sertellerin komünistlikle itham edilmelerine ve sonunda gazetecilik yaşamlarının sonu olan *Tan* matbaası baskınına giden süreç başlamıştır¹⁰⁵.

Türkiye Üçlü İttifak'ı hatırlayıp savaş sonrasına hazırlık yaparken Üçlü İttifak'ın diğer tarafları İngiltere ve Fransa da buna benzer adımlar atmaya

102 Asım Us, “Türk-İngiliz Dostluğunun Yıl dönümü”, *Vakit*, 21 Ekim 1944, s. 1, 4.

103 *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1944, s. 1.

104 Nadir Nadi [Abahoğlu], “Türk-İngiliz Dostluğu”, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1944, s. 1.

105 Kara, *Muhallif*, s. 354; Serdar Kara, “Hatıralar Ekseninde Tan Matbaası Baskını (4 Aralık 1945)”, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Musa Gümüş, C III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 253-270; Ali Ulvi Özdemir, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945), *Atatürk Yolu*, Sayı 49, Bahar 2012, s. 179-216.

başlamışlardır. 9 Ağustos 1944 tarihinde Vichy Fransa'sının ortadan kalkmasıyla birlikte Fransa'nın yeni temsilcileri ile Türkiye arasında Üçlü İttifak vesilesiyle kutlama mesajları gönderilmiş ve iki taraf arasında yeniden ilişkiler tesis edilmeye çalışılmıştır¹⁰⁶. Dönemin Londra Büyükelçisi Ruşen Eşref Ünaydın'ın Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgraflardan anlaşıldığına göre İngiltere'de Üçlü İttifak hakkında olumlu bir hava esmektedir¹⁰⁷. Hatta Ünaydın'ın telgrafinda aktarılanlara göre Lordlar Kamarasında yapılan bir konuşmada Lord Perth, "Türkiye'nin müttefiklerle daha yakından işbirliğinde bulunmamasından dolayı duyduğu umumi teessürü dile getirmekle birlikte Türkiye'nin Üçlü İttifak'a sadık kalmasını takdir etmesi ve bir anlamda Türk basınında çokça dile getirilen savunma tezlerine iştirak eden sözler söylemesi İngiltere'de de artık geleceğe bakmak isteyen bir tavır takınıldığına işaret olarak değerlendirilebilir¹⁰⁸.

106 TDA, 38376-153514-1, 19 Ekim 1944; TDA, 38376-153514-2, 31 Ekim 1944.

107 TDA, 37398-150257-65, 4 Haziran 1944.

108 TDA, 37398-150257-75, 27 Mayıs 1944.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı süresince izlediği dış politika-
nın değişkenliğini 19 Ekim 1939'da Türkiye-İngiltere-Fransa arasında imza-
lanan Üçlü İttifak'ın yıl dönümleri üzerinden analiz etmeyi amaçlamıştır. Üç-
lü İttifak'ın nasıl ele alındığı veya görmezden gelindiği, Türk dış politikası-
nın o dönemdeki yönelimlerini anlamak açısından önemli bir gösterge ola-
rak değerlendirilmiştir. Savaşın gidişatındaki dalgalanmalar, kaçınılmaz ola-
rak Türk dış politikasını etkilerken, bu etki bilhassa basın üzerinden Türki-
ye'nin Üçlü İttifak'a olan yaklaşımına da yansımıştır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarına dair hatırı sayılır bir külliyat mev-
cuttur. Yaygın anlatı Türkiye'nin baştan belirlenmiş bir "Aktif Tarafsızlık"
politikası izlediği yönündedir. Ancak son çıkan belgeler ve bazı yeni çalışma-
lar Türkiye'nin baştan belirlenmiş, kurgulanmış, yeknesak bir dış politika uy-
gulamadığını göstermektedir. Türkiye'nin tarafsızlık politikası baştan belir-
lenmiş ve kesintisiz bir strateji olmaktan ziyade, savaşın gelişimine göre şe-
killenmiştir. Bu çalışmada ele alınan Üçlü İttifak'ın yıl dönümlerinin iktida-
rın kontrolündeki basına yansımaları bu düşünceyi desteklemektedir. Taraf-
sızlık, başlangıçta yapılmış bir tercih değil; savaşın gelişimine göre şekillenen
bir yönelim olmuştur. Türkiye'nin savaşa girmemek üzere planlı ve sürekli bir
tarafsızlık izlediği anlatısı İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatı belli olduktan son-
ra yaşananları bir temele oturtmak amacıyla yapılmış retrospektif/geriye dö-
nük bir değerlendirmedir.

Çok partili hayata geçildikten sonra, İsmet İnönü, Türkiye'nin İkinci Dünya
Savaşı'nda izlediği dış politikayı kendi açısından önemli bir başarı olarak su-
narken, karşıtları bunun böyle olmadığını ve hatta İnönü'nün Türkiye'yi sa-
vaşa sokacağını seçim meydanlarında dile getirmişlerdir. Yukarıda da belirtil-
diği üzere Türkiye, İkinci Dünya Savaşı süresince baştan kurgulanmış, plan-
lanmış bir tarafsızlık politikası uygulamamış; aksine, savaşın başından Fransa
düşünceye kadar savaşa girme olasılığını ciddi şekilde değerlendirmiştir. Bu
nedenle, ilk bakışta Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlık politika-
sı uygulamadığını iddia etmek İnönü'nün başarı hikâyesine bir eleştiri, politik
karşıtlarına bir destek olarak görülebilir. Ancak, başarı, savaşa girmemek ola-
rak tanımlanıyorsa, dönemin Türk dış politikası, bir başarısızlık olarak değil,

oldukça güç koşullar altında bile her ihtimalin göz önüne alındığı ve buna göre adımların atıldığı bir başarı hikâyesi olarak değerlendirilebilir.

Kaldı ki, tarihin gördüğü en yıkıcı savaş olan İkinci Dünya Savaşı süresince büyük iniş çıkışlar gerçekleşmiş, savaşın seyrinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Böylesine bir savaştan uzak kalmak isteyen devletlerin baştan belirlenmiş, şaşmaz, yeknesak bir dış politika uygulaması neredeyse imkânsızdır. Ayrıca savaşın dışında kalmak ciddi bir diplomasi gerektireceği gibi, iç politika da da dikkatli adımlar atılmasını lüzumlu kılmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlemiş olduğu dış politikanın değişkenliğini incelerken, aynı zamanda basının durumuna ilişkin bazı tespitler de yapmak mümkündür. Öncelikle, Türkiye'de basının dış politikadaki tutumunun, bir anlamda, iktidarın tutumunun aynası olduğu tekrar vurgulanmalıdır. Bilhassa Ulus gazetesi bu noktada öne çıkmaktadır. Ancak, iktidar ve basın birlikteliği konusunda Ulus yalnız değildir. Dönemin ana akım denilebilecek diğer büyük gazeteleri ya iktidarla iç içe durumdadır ya da iktidarın dış politikada belirlediği sınırların dışına çıkamayacak vaziyette-dir. Basın üzerinden Türk dış politikasını okumak gayet mümkündür. Nitekim İkinci Dünya Savaşı yıllarında hükûmetin basına müdahaleleri birçok hatırıya yansımıştır. Bu çalışmada da görüldüğü üzere, basının farklı yıllarda Üçlü İttifak'a yaklaşımındaki benzerlikler göz önüne alındığında, Üçlü İttifak'ın iktidarın hatıralarda yer alan müdahale konularından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra da Üçlü İttifak zaman zaman yeniden gündeme gelmiştir. Bu hatırlamaların, değişen konjonktüre bağlı olarak nasıl şekillendiği, ayrı bir çalışmanın konusu olmaya değerdir. Şimdilik şu kadarını söylemekle yetinmek gerekirse, Üçlü İttifak dönemin siyasi koşulları uygun düştüğünde Türk dış politikası tarafından stratejik bir araç olarak yeniden gündeme getirilmiştir. Kısacası, Üçlü İttifak'ın hatırlanması da unutulması da tesadüfi değil, dönemin siyasi gerekliliklerine bağlı olarak şekillenmiştir. Üstelik bu sadece Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Diğer devletler de kendileri açısından uygun gördüklerinde Üçlü İttifak'ı hatırlamış ve hatırlatmışlardır.

İntihal Taraması
Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>) | *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan
Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı
Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

[Abaloğlu], Nadir Nadi, “Bir İttifakın Yıl dönümü”, **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1942, s. 1, 3.

[Abaloğlu], Nadir Nadi, “Türk-İngiliz Dostluğu”, **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1944, s. 1.

[Abaloğlu], Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1991.
Akşam, 19 Ekim 1942.

Akşam, 20 Ekim 1942.

Akşam, 19 Ekim 1943.

Akşam, 20 Ekim 1943.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990**, C I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

Atabey, Figen, **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

Atay, Falih Rıfki, “Evimize Düzen Verirken”, **Ulus**, 20 Ekim 1942, s. 1.

Atay, Falih Rıfki, “İngiltere ve Türkiye Arasında”, **Ulus**, 21 Ekim 1942, s. 1, 3.

Atay, Falih Rıfki, “Türk-İngiliz İttifakının Yıl dönümü”, **Ulus**, 20 Ekim 1943, s. 1-2.

Atay, Falih Rıfki, “İngiliz-Türk İttifakının Yıl dönümü”, **Ulus**, 20 Ekim 1944, s. 1.

Aydoğdu, Murat, “1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması’na Dair Dikkatlerden Kaçan Bir Gerçek: Özel Anlaşma’da Yer Alan ‘Erteleyici Madde’nin Kaldırılması”, **Uluslararası İlişkiler**, C 19, No. 75, s. 83-100.

Aydın, Mustafa, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I, İletişim Yayınları, ed. Baskın Oran, İstanbul 2008, s. 399-477.

Baban, Cihad, **Politika Galerisi, Bir Devrin Hükümdarları**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Benhür, Çağatay, “İkinci Dünya Savaşında İran’ın İşgali ve Türk Basını (1941)”, **Turkish Studies**, C 10, No. 9, 2015, s. 75-104.

Benice, Etem İzzet, “Türk-İngiliz”, **Son Telgraf**, 19 Ekim 1942, s. 1, 3.

Burçak, Rıfkı Salim, “İngiliz-Fransız-Türk İttifakı (19 Ekim 1939)”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 4, S 1, 1949, s. 347-374.

Ciano, Kont Galeazzo, **Savaş Günlükleri 1939-1943**, çev. Selçuk Uygur, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

[Coşar], Hüseyin Sami, “Günün Meseleleri: Sakin, Vekarlı Halimiz Bizim Milli Hasletimizdir..”, **Ulus**, 19 Ekim 1940, s. 2.

Cumhuriyet, 19 Ekim 1941.

Cumhuriyet, 20 Ekim 1941.

Cumhuriyet, 19 Ekim 1942.

Cumhuriyet, 20 Ekim 1942.

Cumhuriyet, 20 Ekim 1943.

Cumhuriyet, 20 Ekim 1944.

Cumhuriyet, 21 Ekim 1944.

Çelik, Ahmet, “1939 Tarihli Türk-İngiliz-Fransız İttifakı’nın Türk Basınındaki Akisleri”, **International Social Sciences Studies Journal**, C 7, S 87, s. 3678-3692.

Deringil, Selim, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.

[Dâver, Abidin], “Hem Nalına Hem Mihnâna”, **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1941, s. 2.

[Dâver, Abidin], “Hem Nalına, Hem Mihnâna, İki Günde Bir Gemi Yapıyorlar”, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1943, s. 2.

Doğrul, Ömer Rıza, “Siyasi İcmal, Önemli Bir Yıl dönümü”, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1943, s. 3.

Erkilet, H. Emir, “Askerî Vaziyet, Almanya’nın Muzaffer Olmak İmkânları”, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1943, s. 2.

Esmer, Ahmet Şükrü, “Dış Politika, Fransa Yıkınının Mesulleri”, **Ulus**, 19 Ekim 1941, s. 3.

Esmer, Ahmet Şükrü, “Dış Politika, Rusya’da Kış Harbine Doğru”, **Ulus**, 20 Ekim 1941, s. 3.

Erem, Ali Rıza, “Askerlik Bahisleri, Romanya İşgalinin Muhtemel Stratejik Gayeleri Ne Olabilir?”, **Ulus**, 19 Ekim 1940, s. 2.

Ertem, Barış, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri ile Yakınlaşmasına Etkileri”, **Turkish Studies**, C 8, No. 7, 2013, s. 157-183.

Gerede, R. Hüsrev, **Hitler Almanya’sında Berlin Sefirliği Hatıralarım (1939-1942)**, Haz. Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Gürkan, Nilgün, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Gürün, Kâmuran, **Savaşın Dünya ve Türkiye: 3, Savaş 1939-1945**, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000.

Güvenir, O. Murat, **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1991.

Haber, “Türk İngiliz Dostluğu”, **Haber**, 19 Ekim 1942, s. 1.

Hale, William, **1774’ten Günümüze Türk Dış Politikası**, çev. Nasuh Uslu, Serbest Akademi, Ankara 2021.

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, C I, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Kara, Serdar, “1939-40 Sovyet-Fin Kış Savaşı’nın Yeni Sabah, Cumhuriyet ve Tan Gazetelerine Yansıması ve Bu Gazetelerin İdeolojik Pozisyonları Üzerine Değerlendirmeler”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S 44, 2023, s. 359-392.

Kara, Serdar, **Muhallif Bir Gazeteci Yazar Olarak Zekeriya Sertel**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2020.

Kara, Serdar, “Hatıralar Ekseninde Tan Matbaası Baskını (4 Aralık 1945)”, **Osmanlıdan Cumhuriyet’e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, C III, Ed. Musa Gümüş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 253-270.

Karakurd, Esad Mahmud, “Pazar Musahabeleri”, **Yeni Sabah**, 20 Ekim 1940, s. 2.

Kısakürek, Necip Fazıl, “Çerçeve, Bir Yıl Dönümü”, **Son Telgraf**, 20 Ekim 1942, s. 1.

Koçak, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945**, C I-II, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015.

M. Anten, “Bugün, Moskova Önlerinde”, **Tan**, 20 Ekim 1941, s. 3

Oran, Baskın, “1923-1939: Görelî Özerklik-1 Dönemin Bilançosu”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 241-257.

Özdemir, Ali Ulvi, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)”, **Atatürk Yolu**, S 49, Bahar 2012, s. 179-216.

Öztekin, Hülya, **Tan, Serteller Yönetiminde Muhallif Bir Gazete**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

Sabis, Ali İhsan, “Askerî Vaziyet, Rusya İmha Meydan Muharebesi”, **Tasvirî Efkar**, 19 Ekim 1941, s. 1-3.

Sadak, Necmeddin, “Türkiye-İngiltere Anlaşmasının Üç Yılı”, **Akşam**, 20 Ekim 1942, s. 1.

Sadak, Necmeddin, “İngiliz-Türk İttifakı”, **Akşam**, 20 Ekim 1943, s. 1.

Saraçoğlu, A.[hmet] C.[emaleddin], “Her Sabah, Ankara Muahedesi’nin Yıl dönümü”, **Yeni Sabah**, 19 Ekim 1943, s. 3.

Sertel, Sabiha, **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987.

Sertel, M. Zekeriya, “Yunanistanın Vaziyeti”, **Tan**, 19 Ekim 1940, s. 1-2.

Sertel, M. Zekeriya, “Sovyet Rusya Harbe Devam Edebilir mi?”, **Tan**, 21 Ekim 1941, s. 1-2.

Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

Son Posta, 19 Ekim 1942.

Son Posta, 19 Ekim 1943.

Son Posta, 19 Ekim 1944.

Son Posta, 20 Ekim 1944.

Son Telgraf, 19 Ekim 1942.

Son Telgraf, 20 Ekim 1942.

1939 TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ İTTİFAKI'NIN YIL DÖNÜMLERİ ÜZERİNDEN
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRK DIŞ POLİTİKASINA BAKMAK

Soysal, İsmail, “Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)”, **Belleten**, C 45, S 177, Ocak 1981, s. 95-156.

Soysal, İsmail, “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, **Belleten**, C 46, S 182, Nisan 1982, s. 367-414.

Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Tan, 19 Ekim 1940.

Tan, 20 Ekim 1941.

Tan, 21 Ekim 1941.

Tan, 19 Ekim 1942.

Tan, 20 Ekim 1942.

Tan, 20 Ekim 1943.

Tan, “Türk-İngiliz İttifak Muahedesinin Yıl dönümü Dolayısıyla”, **Tan**, 19 Ekim 1942, s. 1-2.

Tanin, 19 Ekim 1943.

Tanin, 19 Ekim 1944.

Tasviri Efkâr, 19 Ekim 1941.

Tasviri Efkâr, 20 Ekim 1941.

Tasviri Efkâr, 19 Ekim 1942.

Tasviri Efkâr, 20 Ekim 1942.

Tasviri Efkâr, “Günün Yazısı, Rus Cephesinde Beşinci Ay Başlarken”, **Tasviri Efkâr**, 20 Ekim 1941, s. 1.

Tasviri Efkâr, “Bir Anlaşmanın Yıl dönümü”, **Tasviri Efkâr**, 19 Ekim 1942, s. 1, 3.

Toker, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030-10-85-558-1, Tarih 7 Mayıs 1938, s. 1-10.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 92-80-9, Tarih 10 Ağustos 1940, s. 1-2.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030-10-85-561-14, 16 Haziran 1944.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 32171-128643-19, 20 Temmuz 1942.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 37109-148952-21, 21 Ekim 1942, s. 1-2.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 37398-150257-75, 27 Mayıs 1944.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 37398-150257-65, 4 Haziran 1944.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 38376-153514-1, 19 Ekim 1944.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 38376-153514-2, 31 Ekim 1944.

Uluğbay, Hikmet, “1939-1945 Döneminde Bazı Ülkelerin Türkiye’nin İhracat ve İthalatındaki Payları (Yüzde Olarak) Tablosu”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I, İletişim Yayınları, ed. Baskın Oran, İstanbul 2008, s. 393.

Ulus, 19 Ekim 1940.

Ulus, 19 Ekim 1941.

Ulus, 20 Ekim 1941.

Ulus, 20 Ekim 1942.

Ulus, 21 Ekim 1942.

Ulus, 20 Ekim 1943.

Ulus, 20 Ekim 1944.

1939 TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ İTTİFAKI'NIN YIL DÖNÜMLERİ ÜZERİNDEN
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRK DIŞ POLİTİKASINA BAKMAK

Uran, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Us, Asım, “Türk-İngiliz İttifakının Üçüncü Yıl dönümü”, **Vakit**, 19 Ekim 1942, s. 1.

Us, Asım, “Türkiye”, **Vakit**, 20 Ekim 1942, s. 1.

Us, Asım, “Türk-İngiliz Dostluğunun Yıl dönümü”, **Vakit**, 21 Ekim 1944, s. 1, 4.

Us, Asım, **Hatıra Notları**, Haz. İsmail Dervişoğlu, Kitabevi, İstanbul 2012.

Uşaklıgil, Ekrem, “Türk-İngiliz İttifakının Yıl dönümü”, **Son Posta**, 19 Ekim 1942, s. 1-2.

Uyar, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul 1999.

Vakit, 19 Ekim 1940.

Vakit, 20 Ekim 1942.

Vakit, 19 Ekim 1942.

Vakit, 20 Ekim 1943.

Vakit, 21 Ekim 1944.

Vatan, 19 Ekim 1940.

Vatan, 17 Ekim 1941.

Vatan, 18 Ekim 1941.

Vatan, 19 Ekim 1942.

Yalçın, Hüseyin Cahid “Ankara Muahedenamesi”, **Tanin**, 19 Ekim 1943, s. 1.

Yalman, Ahmet Emin, “Bizim Sulh Hedeflerimiz: 1, Bir Sözle Uyanan Acı Hâtıra”, **Vatan**, 17 Ekim 1941, s. 1, 3.

Yalman, Ahmet Emin, “Bizim Sulh Hedeflerimiz: 2, Rusyadaki Kıyamet Karşısında Düşünceler”, **Vatan**, 18 Ekim 1941, s. 1, 3.

Yamaç, Müzehher, “Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk – Fransız Antlaşması”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 35, S 99, Bahar 2019, s. 215-252.

Yamaç, Müzehher, “Atatürk Döneminin Son Kazanımı İskenderun Sancağı – Hatay”, **Gazi Akademik Bakış**, C 17, S 33, Kış 2023, s. 21-44.

Yeni Sabah, 20 Ekim 1940.

Yeni Sabah, 19 Ekim 1942.

Yeni Sabah, 19 Ekim 1943.

Yeni Sabah, “Mes’ut Bir Yıl dönümü”, **Yeni Sabah**, 19 Ekim 1942, s. 1, 3.

Yüksel, Erol ve Satı, Sevgi, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Gazetecilerin Londra ve Berlin Gezileri ve İzlenimleri (1939-1942)”, **History Studies**, C 12, S 6, Aralık 2020, s. 3399-3424.

Zafer, 25 Nisan 1954.